

Nijolė Maslauskienė

Valdininkijos šalinimas iš okupuotos Lietuvos administracijos ir jos keitimas okupantų talkininkais 1940 m. birželio–gruodžio mėn.

1940 m. birželio mėnesį SSRS okupavus Lietuvą, svarbiausias politinis okupantų uždavinys buvo panaikinti Lietuvos Respublikos politinę sistemą, jos valdžios ir valdymo aparatą ir vietoj jo suformuoti okupacinio režimo administraciją, kurios struktūra, veiklos uždaviniai ir funkcijos, visų grandžių tarnautojų sudėtis ir veiklos kontrolė atitiktų SSRS valdymo aparato struktūrą, veiklos uždavinius, funkcijas ir bolševikų partijos kadro parinkimo bei paskirstymo sistemą. Okupantai pamažu keitė aparato struktūrą ir valdininkiją, palenkdami administraciją Lietuvos aneksijos ir sovietizavimo uždaviniams vykdyti. Siekdami išstumti iš valdžios jiems priešiškas Lietuvos politines jėgas ir sutelkti savo rankose pagrindinius valdžios bei valdymo svertus, okupantai 1940 m. vasarą nušalino Lietuvos Respublikos valdininkijos viršūnes ir pakeitė jas Lietuvos komunistų partijos nariais bei kitais okupacinio režimo talkininkais. 1940 m. liepos 21 d. vadinamajam Liaudies seimui paskelbus deklaracijas dėl Lietuvos valstybės santvarkos pakeitimo ir įstojimo į SSRS, o rugpjūčio 3 d. galutinai įjungus Lietuvą į Sovietų Sąjungą, buvo panaikintas Lietuvos valstybingumas ir visas visuomenės gyvenimo sritis pradėta pertvarkyti pagal sovietų modelį. Okupantai perdavė krašto administravimą Lietuvos komunistų partijai, kuri tapo „vadovaujanti“ sovietų Lietuvos politinės sistemos jėga ir pradėjo

masiškai keisti Lietuvos valdininkiją, bolševikų terminija – pradėjo kadro valymą, kad neliktų socialiniu, politiniu ir ideologiniu atžvilgiu sovietų režimui priešiškų bei nepatikimų tarnautojų.

Šio straipsnio objektas yra Lietuvos Respublikos valdžios ir valdymo viršūnių pakeitimas okupacinio režimo administracija, Lietuvos valdininkijos pašalinimas iš krašto administravimo institucijų dėl politinių ir socialinių priežasčių bei jos pakeitimas komunistais 1940 m. (nuo vadinamosios Liaudies vyriausybės suformavimo birželio mėnesį iki komunistų organizuotos pirmosios masinės kadro valymo kampanijos pabaigos gruodžio mėnesį). Straipsnyje aptariami tokie klausimai: 1) okupantų tikslai suformuoti Lietuvos aneksijos mechanizmą atitinkančią marionetinę vyriausybę, perduoti krašto administravimą komunistams ir sudaryti LSSR administraciją, kuri sovietizuotą Lietuvą; 2) Lietuvos Respublikos valdininkų pakeitimo SSRS atstovų ir komunistų parinktais žmonėmis priežastys ir tikslai, mechanizmas ir veiksniai, koregavę šį procesą; 3) Lietuvos komunistų partijos ir valdininkiją tiesiogiai šalinusių kadro skyrių vaidmuo šiame procese; 4) Lietuvos valdininkijos pastangos priešintis jos šalinimui iš valdymo aparato ir komunistų skverbimuisi į jį. Straipsnį sudaro trys skyriai: pirmame nušviestas Lietuvos valdininkijos viršūnių pakeitimas 1940 m.

birželio–liepos mėn. (nuo Justo Paleckio vyriausybės sudarymo iki Liaudies seimo rinkimų), antrame – Lietuvos valdininkijos šalinimas iš LSSR administracijos 1940 m. liepos–gruodžio mėn. (nuo Liaudies seimo rinkimų iki komunistų organizuotos pirmosios masinės kadru valymo kampanijos pabaigos gruodžio mėnesį), trečiame aptartas Lietuvos valdininkijos priešinimasis jos šalinimui iš valdymo aparato ir komunistų skverbimuisi į jį. Šie klausimai straipsnyje nagrinėjami chronologiniu-teminiu metodu.

Lietuvos valdininkijos pašalinimas iš okupacinio režimo administracijos dėl politinių ir socialinių priežasčių pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo svarbi Lietuvos sovietizavimo, okupacinio režimo ir Lietuvos komunistų partijos politikos dalis. Ši tema palyginti plačiai nušviesta Lietuvos istorikų darbuose.

Siekiant ideologiškai užmaskuoti Lietuvos okupaciją ir aneksiją, LSSR istoriografijoje buvo suformuluota vadinamosios socialistinės revoliucijos Lietuvoje 1940 m. koncepcija. Remiantis šia koncepcija Lietuvos Respublikos valdininkijos pakeitimas buvo traktuojamas kaip politinis Lietuvos komunistų partijos uždavinys sulaužyti Lietuvos Respublikos valstybės mašiną, pašalinti iš valdžios jai priešiškas politines jėgas, sutelkti komunistų rankose valdžios ir valdymo svertus ir išspręsti politinį vadinamojo pereinamojo laikotarpio iš kapitalizmo į socializmą uždavinį – įvesti „proletariato diktatūrą“ ir suformuoti komunistų vadovaujamą sovietų Lietuvos valdymo aparatą¹. Tokios sampratos pagrindus 1941 m. padėjo VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinis, buvęs SSRS pasiuntinys Lietuvoje Nikolajus Pozdniakovas ir LKP(b) CK sekretorius Antanas Sniečkus². Tačiau remdamiesi šia samprata sovietų istorikai negalėjo įtikinamai paaiškinti, kodėl valdžią paėmusi komunistų partija sudarė nekomu-

nistinę J. Paleckio vyriausybę ir pakeitė tik valdininkijos viršūnes, o visą valstybės aparatą ėmė radikalai keisti tik Lietuvą formaliai įjungus į SSRS. Siekiant kaip nors pagrįsti šiuos revoliucijos schemai prieštaraujančius faktus, iš pradžių buvo teigiama, kad „socialistinė revoliucija“ vyko dviem etapais, o vėliau suformuluota nuostata apie „socialistinės revoliucijos“ Lietuvoje 1940 m. ypatybes – taikų, parlamentinį ir laipsnišką jos pobūdį bei LKP savarankiškai nustatytą taktiką taikiu būdu ir laipsniškai paimti valdžią bei įvesti „proletariato diktatūrą“³. Todėl valdininkijos viršūnių pakeitimą 1940 m. vasarą sovietų istorikai traktavo kaip LKP taktiką laipsniškai pakeisti valstybės aparatą ir valdininkiją, kurį laiką panaudojant valstybės institucijas ir jos tarnautojus komunistų tikslams. Taip klastojant istoriją nebuvo paisoma to, kad pirminiai LKP šaltiniai ir tų įvykių dalyvių atsiminimai griovė tokią versiją. Šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje LSSR istorikai parašė nemažai darbų, kuriuose laikydami marksistinių pozicijų įvairiais aspektais aptarė tarpusavyje susijusius Lietuvos Respublikos valdininkijos pakeitimo ir sovietų administracijos formavimo procesus, pabrėžė, kad Lietuvos komunistų partija jiems vadovavo, juos organizavo ir vykdė⁴. Bene plačiausiai LKP(b) politiką šioje srityje tyrė Solomonas Atamukas⁵. Kai kuriuos nacionalinius Lietuvos komunistų partijos kadru politikos 1940–1941 m. aspektus aptarė istorikas J. Paleckis⁶. Ideologiniais sumetimais sovietinėje istoriografijoje buvo sąmoningai nutylėti valdininkijos pakeitimo mastai ir represinis jo pobūdis. Stokojant apibendrintų ir patikimų pirminių šaltinių LSSR istorikams nepavyko nustatyti, kiek buvo pašalinta iš darbo Lietuvos Respublikos tarnautojų ir kiek LSSR administracijos įstaigose įdarbinta naujų, komunistų iškeltų žmonių, išskyrus nuorodas į LKP(b) CK sek-

retoriaus A. Sniečkaus ataskaitiniame pranešime LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. paskelbtus duomenis, kad 1940 m. beveik 100 proc. buvo pakeisti Vidaus reikalų ministerijos darbuotojai⁷. S. Atamukas pažymėjo, kad 1940–1941 m. nebuvo visapusės sovietinių darbuotojų kadrų apskaitos, todėl istorikams sunku susidaryti apibendrintą jų keitimo vaizdą⁸. Vis dėlto jis apskaičiavo, kad iki 1941 m. pradžios įvairiose įstaigose buvo įdarbinti 2064 komunistai ir 574 komjaunuoliai, iš viso 2638 žmonės⁹.

Užsienio lietuvių istoriografijoje buvo suformuluota Lietuvos okupacijos ir aneksijos koncepcija, kuria remiantis nagrinėtas Lietuvos valdininkijos keitimo pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu procesas¹⁰. Pagal ją, Lietuvos valdininkijos šalinimas iš valstybės aparato buvo sudedamoji okupantų vykdytos politikos dalis siekiant sugriauti Lietuvos valstybės politinę sistemą, įdiegti SSRS politinę sistemą ir suformuoti Lietuvoje okupacinio režimo administraciją, todėl okupaciniam režimui politiškai nepatikima valdininkija buvo masiškai pakeista komunistais ir kitais režimo šalininkais. Neturėdami galimybių naudotis pirminiais šaltiniais, užsienio istorikai Lietuvos valdininkijos keitimo procesą aptarė remdamiesi atsiminimais, pirmiausia J. Paleckio vyriausybės ir Mečislovo Gedvilo vadovaujamos Liaudies Komisarų Tarybos narių (ministrų Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Ernesto Galvanausko, komisaro Jurgio Glušausko) bei kitų LSSR pareigūnų (pvz., Kauno miesto burmistro A. Garmaus). Jie atskleidė tarnautojų keitimo mechanizmą, nušvietė rusinimo tendencijas, parodė įvairių tautybių komunistų vaidmenį administracijoje. Tačiau dėl ribotos šaltinių bazės nebuvo išvengta smulkių netikslumų. Pavyzdžiui, Juozas Brazaitis (N. E. Sūduvis) rašė, kad J. Paleckis 1940 m. birželio mėnesį papildė vyriausybę naujais nariais, daugiau-

sia komunistais, nors tarp jo minėtų 9 ministrų tuo metu LKP priklausė tik 3, o kiti buvo į ją įtraukti gerokai vėliau. Kai kur užsienio literatūroje pastebima tendencija sumenkinti ministrų nekomunistų vaidmenį aneksuojant Lietuvą, pavaizduoti juos kaip SSRS emisarų apgaulės aukas, neturėjusius kito pasirinkimo. Netgi Lietuvių aktyvistų fronto lyderis Kazys Škirpa, konstatavęs, kad Liaudies vyriausybė buvo klusnus SSRS įrankis, pasirinko V. Krėvės-Mickevičiaus ir E. Galvanausko žodžiais apie dvi ministrų grupes joje, išskyrė tautiškai nusistačiusius ministrus su V. Krėve-Mickevičiumi priešakyje, mėginusius „išgelbėti, ką dar buvo galima išgelbėti“, ir priešpriešino juos „parsidavėliams“ komunistams¹¹. Toks dvigubų standartų taikymas ministrams ne tik atspindėjo V. Krėvės-Mickevičiaus, E. Galvanausko ar K. Škirpos požiūrį į nekomunistinės orientacijos politikus, padėjusius okupantams maskuoti Lietuvos okupaciją, bet išreiškė daug gilesnius procesus Lietuvos visuomenės sąmonėje pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu ir vėliau. Į SSRS politines machinacijas įtraukti Lietuvos Respublikos politikai ir visuomenės veikėjai mėgino atsiriboti nuo okupantų ir jiems talkinusių komunistų ir reabilituoti save. Savųjų politikų išdavystės naštos nepajėgusi pakelti visuomenė taip pat bandė pateisinti jų elgesį bei išteisinti juos, o sąmonėje – ir save dėl savo politinės dezorientacijos, dėl to, kad nesipriešino okupantui, o kartais ir talkino jam.

Užsienio istoriografijoje suformuluota koncepcija tapo šiuolaikinės Lietuvos Respublikos istoriografijos pagrindu. Remdamiesi ja ir Lietuvos archyvuose išlikusiais pirminiais šaltiniais Lietuvos Respublikos istorikai nagrinėjo Lietuvos valdininkijos pakeitimą kaip okupantų ir jiems talkinusių komunistų vykdytą Lietuvos valstybės griovimo, jos politinės sistemos naikinimo ir SSRS sistemos diegimo Lietuvoje politikos

dalį. Istorikai Vytautas Kancevičius ir Liudas Truska pirmieji aptarė Lietuvos aneksijos mechanizmą, Lietuvos valstybės aparato pakeitimą okupacinio režimo administracija, tarpusavyje susijusius ir kartu vykusius procesus – Lietuvos tarnautojų šalinimą ir naujų, okupantų ir komunistų iškeltų žmonių įdarbinimą įstaigose¹². L. Truska kritiškai įvertino memuarus bei jais paremtą istoriografijos tradiciją ir pabrėžė, kad netgi po to, kai visiškai išsisklaidė V. Krėvės-Mickevičiaus ir kitų ministrų iliuzijos išlaikyti ribotą Lietuvos valstybingumą, jie liko vyriausybėje, viešais pareiškimais ir patriotų reputacija klaidino tautą, maskavo okupantų planus ir tuo padėjo jiems¹³. Istorikas Arvydas Anušauskas nagrinėjo, kaip buvo sugriauta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija ir jos Saugumo departamentas, formuojamos sovietinės represinės struktūros, ministerijos darbuotojai pakeisti komunistais¹⁴. L. Truska ir A. Anušauskas įvedė į mokslinę apyvertą naujus šaltinius, atskleidė iki tol nenušviestas Lietuvos Respublikos valdininkų pašalinimo ir sovietų administracijos formavimo aplinkybes. Pavyzdžiui, A. Anušauskas nustatė, kad vidaus reikalų ministrai (iš pradžių Matas Mickis, vėliau M. Gedvilas) buvo parinkti iš NKVD rezidentūros bendradarbių¹⁵. Jis paskelbė informaciją apie 1940 m. vasarą iš darbo atleistus ir pasitraukusius Valstybės saugumo departamento darbuotojus. Iki šiol tai vieninteliai apibendrinti duomenys apie 1940 m. vasarą pašalintus valdininkus. K. Antanaitis apžvelgė, kaip Lietuvoje pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo diegiama nomenklatūra – partinio valdymo, sovietų režimo aukščiausių pareigūnų skyrimo ir kontrolės sistema¹⁶.

Lietuvos istoriografijoje įvairiais aspektais nagrinėtas Lietuvos valdininkijos keitimas 1940 m. birželio–gruodžio mėn., tačiau neatskleistos visos jo priežastys, neišryškintas Lietuvos komunistų partijos ir tar-

nautojus tiesiogiai keitusių LKP(b) ir įstaigų kadro skyrių vadovų vaidmuo šiame procese, išsamiau neaptarta 1940 m. rudenį pradėta pirmoji masinė Lietuvos Respublikos valdininkų šalinimo iš valdymo aparato kampanija, nepateikti duomenys apie atleistus iš darbo ir vietoj jų komunistų paskirtus tarnautojus, išskyrus A. Anušausko monografijoje skelbtas žinias apie pašalintus buvusius Lietuvos Respublikos saugumo departamento darbuotojus. Istoriografijoje aptartos priežastys, dėl kurių Lietuvos valdininkija nesipriešino okupacijai ir aneksijai, nepasitraukė iš okupuoto krašto valdymo struktūrų ir bendradarbiavo su okupantais, tačiau neparodytos jos pastangos priešintis komunistų vykdytai kadro politikai, Lietuvos valdininkų šalinimui iš LSSR administracijos ir komunistų skverbimuisi į ją.

Lietuvoje gausu pirminių šaltinių, kurie įvairiais aspektais atspindi Lietuvos valdininkijos keitimą ir okupacinio režimo administracijos formavimą, tačiau trūksta apibendrintos ir tikslios informacijos apie tarnautojų skaičiaus kaitą 1940 m. Nemažai informacijos apie kadro kaitą suteikia komisariatų darbuotojų sąrašai, jų kadro skyrių ataskaitos ir kitos žinios, taip pat gausi atsiminimų literatūra¹⁷.

Kadangi Lietuvos Respublikos valdžios ir valdymo aparato bei jo tarnautojų pakeitimas okupacinio režimo administracija yra specialaus didelės apimties mokslinio tiriamojo darbo objektas, šiame straipsnyje gvildenamos tik kelios problemos, kurios Lietuvos istoriografijoje iki šiol nebuvo pakankamai nuodugniai išanalizuotos ar buvo prieštaringai vertinamos. Tarnautojų pakeitimas straipsnyje nagrinėjamas ne kaip izoliuotas, bet glaudžiai su Lietuvos Respublikos valstybės aparato griovimu susijęs reiškinys, apimantis okupacinio režimo administracijos formavimą ir naujų, SSRS vyriausybės įgaliotinių bei komunistų parinktų žmonių iškėlimą į LSSR valdymo

institucijas. Rašant straipsnį remtasi atsiminimais ir daugiausia Lietuvos visuomenės organizacijų archyve saugomais dokumentais.

LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBĖS APARATO VIRŠŪNIŲ PAKEITIMAS 1940 M. BIRŽELIO 15 D. – LIEPOS 15 D.

1940 m. birželio mėnesį SSRS okupavo Baltijos šalis, tarp jų ir Lietuvą. Lietuvos okupacijai ir aneksijai pridengti bei pasaulio viešajai nuomonei suklaidinti SSRS panaudojo karinę okupacijos akciją ir klastingų politinių kombinacijų būdą sukelti Lietuvos vyriausybės krizę, pašalinti ją ir pakeisti marionetine vyriausybe¹⁸. SSRS ultimatumą priėmusi ir kapituliavusi Lietuvos vyriausybė su SSRS užsienio reikalų ministerijos vadovais ir SSRS pasiuntiniu Lietuvoje derino vyriausybės sudėties pakeitimus ir tolesnius savo veiklos žingsnius. Tokia pozicija ir veiksmais, viešais okupaciją teisinančiais pareiškimais Antano Merkio vyriausybė dezorientavo pasaulio ir Lietuvos visuomenę, sudarė prielaidas SSRS įgyvendinti Lietuvos aneksijos planą, padėjo bolševikų propagandai formuoti SSRS agresijos teisėtumo regimybę.

1940 m. birželio 15 d. Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona pats nusišalino nuo pareigų, pavedė jas eiti ministrui pirmininkui A. Merkiui ir kartu su krašto apsaugos ministru Kaziu Musteikiu perėjo Vokietijos sieną. Tai buvo pirmieji aukščiausi Lietuvos valstybės pareigūnai, kurie patys pasitraukė iš valdžios ir paliko Lietuvą. Birželio 16 d. Kaune likę vyriausybės nariai nutarė A. Smetonos pasitraukimą laikyti jo atsistatydinimu iš pareigų. Toks A. Smetonos pasitraukimo paaiškinimas visiškai atitiko SSRS interesus ir suteikė jiems formalų teisinį pagrindą tolesniems vyriausybės pakeitimo žingsniams.

A. Merkys atleido iš pareigų krašto apsaugos ministrą K. Musteikį ir jo pareigas pavedė eiti kariuomenės vadui Vincui Vitkauskui. Birželio 16 d. A. Merkio vyriausybė paaukojo okupantams pirmuosius valstybės pareigūnus: buvo suimti ir uždaryti į kalėjimą vidaus reikalų ministras Kazys Skučas ir Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis. A. Merkys pakluso SSRS užsienio reikalų komisaro Viačeslavo Molotovo birželio 15 d. reikalavimui derinti su SSRS įgaliotiniu ir pasiuntiniu Lietuvoje naujos, SSRS palankios vyriausybės sudėtį.

Ypatingus SSRS vyriausybės įgaliojimus turėjęs SSRS užsienio reikalų komisaro V. Molotovo pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas vos atvykęs birželio 15 d. pavakarę į Kauną ėmė vadovauti Lietuvos aneksijos įgyvendinimui. Kartu su SSRS pasiuntiniu Lietuvoje N. Pozdniakovu jis sudarė darbo grupę iš SSRS pasiuntinybės Lietuvoje darbuotojų, SSRS kariuomenės dalinių Lietuvoje vadovybės, Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriato narių ir kitų komunistų partijos ir komjaunimo aktyvistų, į Lietuvą iš SSRS atsiųstos Vidaus reikalų komisariato (toliau – NKVD) brigados. Ši grupė formavo marionetinę Lietuvos vyriausybę, vadovavo vyriausybės, komunistų partijos, masinės informacijos priemonių veiklai ir ją kontroliavo bei nukreipė jas aneksijos planui įgyvendinti¹⁹.

Marionetinės J. Paleckio vyriausybės sudarymas. SSRS kariniai strateginiai ir politiniai tikslai, pastangos sudaryti regimybę, kad okupuotą teritoriją administruoja vietos gyventojai, o politinius pokyčius vykdo jos opozicinės politinės jėgos, bei siekimas dezorientuoti Lietuvos visuomenę nulėmė, kad Lietuvos politinė sistema buvo pakeista laipsniškai. Dėl tų pačių priežasčių marionetinė vyriausybė buvo sudaryta vadovaujantis ne klasiniais ir partiniais bolševikų kadru

atrankos principais, bet politiniais ir propagandiniais SSRS interesais.

Birželio 16 d. V. Dekanozovas ir A. Merkys aptarė naujos vyriausybės sudėtį. SSRS siekė, kad ministrų kabinetas būtų palankus Sovietų Sąjungai ir lengvai manipuliuojamas, kairiosios, tačiau ne komunistinės orientacijos, todėl į jį buvo parinkti ne tik SSRS šalininkai, Lietuvoje žinomi demokratinių pažiūrų visuomenės ir kultūros veikėjai, bet ir politiškai nepatyrę, patiklūs žmonės. Norint suklaidinti visuomenę, į vyriausybę kuriam laikui buvo sąmoningai užkirstas kelias Lietuvos komunistų partijos nariams, atmestas jų siūlymas ministru pirmininku paskirti A. Sniečkų²⁰. Komunistų Internacionalo vadovybė ir SSRS vyriausybės įgaliotiniai nurodė Lietuvos komunistams laikytis ramiai, nekelti savo reikalavimų ir nesikišti į SSRS politines kombinacijas²¹.

Vyriausybė buvo sudaryta sparčiai, „bolševikiškos stachanovščinos tempu“²². Kandidatūras į vyriausybės narius ir ministerijų vadovus parinko SSRS pasiuntinys Lietuvoje N. Pozdniakovas pagal pasiuntinybėje sukaupią Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjų kartoteką²³. Jis gerai orientavosi Lietuvos visuomenės gyvenime, asmeniškai pažino daug įvairių politinių pažiūrų visuomenės ir kultūros veikėjų, žinojo jų savybes. Kandidatai į ministrus buvo parinkti iš įvairaus politinio spektro žmonių, bet būtinai konfrontavusių su tautininkais ir viešai simpatizavusių SSRS valstybei bei paveiktų jos propagandos. Dalis ministrų ir viceministrų buvo parinkti iš Lietuvių draugijos SSRS tautų kultūrai pažinti veikėjų (draugijos pirmininkas buvo rašytojas V. Krėvė-Mickevičius, vicepirmininkas – žurnalistas J. Paleckis, aktyvūs veikėjai – rašytojai Liudas Gira, Antanas Venclova ir kt.), kurie palaikė ryšius su pasiuntinybe ir komunistais inteligentais. Dėl vyriausybės ir ministerijų vadovybių sudėties SSRS vyriausybės

įgaliotiniai tarėsi ir su kai kuriais LKP veikėjais: iš pradžių su LKP CK sekretoriumi Iciku Šmueliu Meskupu, vėliau – su Michalina Meškauskiene, iš kalėjimo paleistu LKP CK sekretoriumi A. Sniečkumi ir kitais²⁴. Okupantai analizavo galimybes manipuluoti numatytais žmonėmis ir specialiai parinko nei politinės veiklos patirties, nei gilių politinės nuovokos neturinčius asmenis, tikėdamiesi, kad šie negreit perpras jų politines machinacijas, o perpratę jau negalės pasitraukti, nes bus per daug į jas įpainioti. Antai J. Paleckis buvo pasirinktas kaip kairysis liaudininkas ir atviras SSRS gerbėjas, silpno, nuolankaus būdo žmogus²⁵. V. Krėvė-Mickevičius buvo iškeltas atsižvelgus į jo kaip žymaus kultūros veikėjo, rašytojo ir patrioto reputaciją, siekiant sukurti Lietuvos visuomenės pasitikėjimą nauja vyriausybe. Okupantų planus atitiko ir tai, kad jis neturėjo politinės veiklos patirties, nebuvo „suktas politikas“ ir iš SSRS emisarų nesitikėjo jokios klastos ar apgaulės²⁶. Žemės ūkio ir laikinai iki birželio 19 d. vidaus reikalų ministro pareigas ėjęs M. Mickis pasirinktas dėl ryšių su NKVD rezidentūra ir norint įtikinti visuomenę, kad SSRS nesirengia keisti Lietuvos Respublikos politinės sistemos. Kad patrauktų į okupantų pusę Lietuvos tautines mažumas, pirmiausia žydų bendruomenę, SSRS emisarai numatė sveikatos apsaugos ministru paskirti LKP vadovaujamos Lietuvos raudonosios pagalbos organizacijos (MOPR'o²⁷) rėmėją Moisiejų Leoną Koganą, kuris 1919–1920 m. tarnavo sovietų Rusijos raudonojoje armijoje gydytoju. SSRS vyriausybės atstovai nepasiūlė tik kandidato į finansų ministro pareigas ir leido J. Paleckiui su V. Merkiu patiems jį pasirinkti. Kaip matyti iš SSRS pasiuntinybės sudarytų kandidatų į vadovaujančias pareigas okupuoto krašto administracijoje sąrašų, LKP CK sekretorius I. Meskupas ir Genrikas Zimanas stengėsi iškelti į šį postą žydams komunistams artimą inžinierių Chaimą Alpera-

vičių, tačiau V. Dekanozovas ir N. Pozdniekovas tam nepritarė. A. Merkys su J. Paleckiu nutarė palikti buvusį finansų ministrą E. Galvanauską. Birželio 16 d. liaudininkų ir krikščionių demokratų veikėjai savo pasitarime delegavo jį į vyriausybę ir taip faktiškai sankcionavo A. Merkio vyriausybės pašalinimą ir J. Paleckio kabineto sudarymą²⁸.

V. Dekanozovas ir N. Pozdniekovas norėjo palaikyti iliuzijas, kad SSRS nesikiš į Lietuvos vidaus reikalus ir leis vyriausybei veikti savarankiškai, todėl kalbėjosi su kai kuriais žmonėmis, kuriuos numatė į aukštus postus, ir mėgino juos tuo įtikinti. Tačiau su daugeliu ministrų nebuvo tartasi. Kaip matyti iš jų atsiminimų, paskyrimai vyko pagal bolševikams įprastą schemą: dauguma jų buvo iškviesti pas J. Paleckį, informuoti, kad „liaudis“ nutarė juos padaryti ministrais, ir pasiūsti į ministerijas, nekreipiant dėmesio į jų norus ir abejones²⁹. Beje, nė vienas iš tokių „liaudies iškeltų“ marionetinės vyriausybės vadovų neatsisakė ministro ar viceministro kėdės; visi leidosi įtraukiami į okupantų politines machinacijas ir neišdrįso pasipriešinti joms.

1940 m. birželio 17 d. einantis Lietuvos Respublikos prezidento pareigas A. Merkys pasirašė aktą dėl J. Paleckio pristatytos 7 asmenų vyriausybės patvirtinimo³⁰. Iš A. Merkio kabineto narių marionetinėje vyriausybėje buvo paliktas finansų ministras E. Galvanauskas ir laikinai krašto apsaugos ministro pareigas ėjęs V. Vitkauskas. Nė viena Lietuvos politinė jėga nesuabejojo, ar A. Merkys turi konstitucinę teisę skirti naują ministrą pirmininką, ir viešai neprieštaravo tokiam Lietuvos Respublikos Konstituciją pažeidusiam aktui³¹. Taip, prisidengus Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos valstybės vadovams ir politinėms jėgoms kapituliavus prieš agresorių, buvo pakeista vyriausybė. Ją pripažino dauguma Lietuvos politinių jėgų ir užsienio valstybių.

A. Smetonos režimu nepatenkintos Lietuvos politinės jėgos ir gyventojų sluoksniai palankiai sutiko jo žlugimą ir naujos vyriausybės sudarymą, tikėjosi iš jos demokratinių reformų ir pasiklivę SSRS atstovų bei propagandos patikinimais, kad Sovietų Sąjunga nesikiš į Lietuvos vidaus reikalus ir nekeis jos valstybės statuso ir santvarkos. Viešų okupaciją teisinusių A. Merkio ir J. Paleckio vyriausybių pareiškimų suklaidinta visuomenė iki pat Liaudies seimo nutarimų neižvelgė okupantų klastos ir nesuprato jų politinių planų.

Tai, kad A. Smetona pasitraukė į užsienį, o A. Merkio vyriausybė kapituliavo prieš agresorių, dezorientavo Lietuvos Respublikos valdininkijos viršūnes ir daugelį tarnautojų, netgi tautininkų orientacijos žmones. J. Paleckio vyriausybės sudarymą valdininkija suvokė kaip Lietuvos politinių jėgų savarankiškai vykdomus politinius pertvarkymus, todėl ji susitaikė su vyriausybių pakeitimu ir neprotestavo prieš tai. Netgi aukštieji Vidaus reikalų ministerijos pareigūnai paklusniai sutiko birželio 19 d. ministru paskirtą komunistą M. Gedvilą. Tiesa, buvo tokių, kurie norėjo jį nušauti, tačiau neišdrįso to padaryti³². Valdininkija iki liepos mėnesio nesuvokė Lietuvos okupacijos fakto, nesipriešino jai ir taip palengvino SSRS aneksuoti Lietuvą. Valstybės vadovų ir politinių veikėjų dezorientuoti Lietuvos Respublikos tarnautojai užėmė okupantams naudingą, o Lietuvai politiškai pragaištingą poziciją.

Lietuvos komunistai nekantravo patekti į vyriausybę ir ministerijas, tačiau SSRS atstovai juos varžė. 1940 m. birželio 16 d. LKP CK sekretoriato posėdyje jo nariai ir partijos aktyvistai kauniečiai pasipiktino, kad į vyriausybę neįtrauktas nė vienas komunistas ir LKP nepatikėta netgi Vidaus reikalų ministerija³³. Jų netenkino daugelio ministrų kandidatūros, bet tiesiogiai su SSRS įgaliojiniais bendravęs I. Meskupas leido su-

prasti, kad komunistai negali kelti sąlygų ir turi paklusti SSRS pasiuntinybės diktatui. Vis dėlto buvo nutarta „parodyti bolševikinį principingumą“ ir daryti žygius gauti komunistams bent vidaus reikalų ministro postą.

Lietuvos visuomenei ir užsienio valstybių pasiuntiniams pripažinus naują vyriausybę, okupantai leido pamažu, kad nešokiruotų viešosios nuomonės, įtraukti į ją komunistus. Birželio 18 d. iš kalėjimo paleistas A. Sniečkus kartu su I. Meskupu lankėsi SSRS pasiuntinybėje ir įkalbėjo SSRS atstovus perduoti komunistams Vidaus reikalų ministeriją ir Saugumo departamentą³⁴. Birželio 19 d. LKP CK posėdis delegavo „sumaniausią komunistą“ A. Sniečkų Saugumo departamento vadovu, kartu su juo į departamentą pasiuntė grupę ką tik iš kalėjimo paleistų komunistų³⁵. Nors kai kurie kauniečiai abejojo dėl I. Meskupo pasiūlytos M. Gedvilo kandidatūros į vidaus reikalų ministrus, jis buvo deleguotas į vyriausybę³⁶.

Pamažu į J. Paleckio vyriausybę buvo įtraukti sovietinės orientacijos žmonės ir komunistai: švietimo ministras A. Venclova, valstybės kontrolierius, nepartinis, bet, anot SSRS pasiuntinybės darbuotojų, laikantis save „idėjiniu bolševiku“, buvęs dvasininkas Liudas Adomuskas³⁷, vyriausybės įgaliotinis Vilniaus miestui ir kraštui ministro teisėmis komunistas Karolis Didžiulis-Grosmanas. Siekiant sustiprinti komunistų pozicijas vyriausybėje, birželio 26 d. buvo įsteigta nauja Darbo ministerija ir jos ministru paskirtas komunistas Mykolas Junčas-Kučinskas (jam susirgus, jo pareigas ėjo birželio 19 d. Darbo rūmų pirmininku paskirtas komunistas Motiejus Šumauskas).

Vadovaujančiosios ir vidurinėsios grandies Lietuvos Respublikos pareigūnų šalinimas 1940 m. birželio–liepos mėn. Suformavus marionetinę vyriausybę ir papildžius ją ministrais komunistais, prasidėjo tarpusavyje susiję ir tuo pat metu vykę procesai: buvo griunama Lietuvos Respublikos

politinė sistema, naikinamas valstybės aparatas ir formuojama nauja administracija. Iki Liaudies seimo nutarimų ir formalaus Lietuvos inkorporavimo į SSRS buvo palikta Lietuvos Respublikos valdymo aparato struktūra, jo žinybų pavadinimai ir okupantų tikslams panaudotos tos jo grandys, kurias jie galėjo lengvai, nesukeldami visuomenės įtarumo, pakeisti ir palenkti sau.

Lietuvos Respublikos valdininkijos viršūnių pakeitimo tempams birželio–liepos mėn. taip pat turėjo įtakos politiniai SSRS uždaviniai: laipsniškai nušalinti nuo valdžios Lietuvos Respublikos politines jėgas, sutelkti savo rankose svarbiausius Lietuvos administravimo svertus ir pamažu perduoti juos Lietuvos komunistų partijai. Dėl okupantams būdingo nepasitikėjimo kolaborantais bei SSKP vadovų priešiško požiūrio į visus komunistus „nacionalus“ SSRS atstovai politiškai nepasikliovė ką tik iš pagrindžio išėjusia Lietuvos komunistų partija ir nesiryžo perleisti jai visus Lietuvos valdymo svertus. Kadangi LKP nariai buvo daugiausia neišsilavinę ir neturėjo administracinio darbo patirties, okupantai suvokė, kad tokie žmonės nesugebės vadovauti institucijoms ir organizuoti jų veiklą. Todėl kurį laiką buvo būtina palikti įstaigose senus kvalifikuotus valdininkus. Be to, vietinių komunistų buvo per mažai visiems svarbesniems postams užimti. 1940 m. birželio mėnesį iš pagrindžio išėjo ir iš kalėjimų buvo paleista beveik 1600 komunistų, o Lietuvos Respublikos valdymo ir administracijos įstaigose, įvairiais istorikų apskaičiavimais, dirbo maždaug 25–30 tūkst. tarnautojų³⁸. Tad okupantams teko tinkamų žmonių ieškoti tarp kairiosios, bet ne komunistinės orientacijos lietuvių.

Iki Liaudies seimo rinkimų farso ir formalaus Lietuvos inkorporavimo į SSRS okupantai siekė dezorientuoti visuomenę, todėl neleido masiškai keisti valstybės aparato tarnautojų, paliko netgi aukštus Lietuvos Respublikos valdininkus. Prisidengus J. Paleckio

ir komunistų propaguotais šūkiais dėl „plutokratų“ ir „liaudies priešų“ pašalinimo iš „liaudį persekiojusių“ struktūrų, buvo masiškai pakeisti tik Vidaus reikalų ministerijos pareigūnai, įskaitant Saugumo, Policijos ir Savivaldybių departamentus bei jų žinioje esančias įstaigas. Kad būtų paralyžiuota teismų valdžia ir veikla, buvo pradėta šalinti Teisingumo ministerijos žinioje esančius aukščiausius apygardų teismų ir prokuratūrų darbuotojus. Kitose valdymo struktūrose SSRS atstovai reikalavo pakeisti tik tuos vadovaujančiosios, o kai kur ir vidurinėsios grandies pareigūnus, kurie priklausė tautininkų režimo viršūnėms, tvirtai laikėsi tautinių bei antisovietinių pažiūrų, nepasitikėjo SSRS valstybe ir galėjo suardyti okupantų planus. Nušalinę tokius žmones ir į jų vietas paskyrę komunistus ar kitus okupacinio režimo šalininkus, SSRS atstovai pradėjo rengti prielaidas kitų grandžių valdininkijos pašalinimui iš krašto valdymo aparato.

Lietuvos valdininkijos viršūnių pakeitimui vadovo ypatingasis SSRS įgaliotinis Lietuvoje V. Dekanozovas ir SSRS pasiuntinys Lietuvoje N. Pozdniakovas, o tiesiogiai tai atlikti buvo pavesta SSRS pasiuntinybės darbuotojams kartu su LKP CK nariais A. Sniečkumi ir I. Meskupu. Paskyrus A. Sniečkų Saugumo departamento vadovu, vadovaujančiųjų pareigūnų skyrimu birželio mėnesio pabaigoje ėmė rūpintis I. Meskupas ir LKP CK sekretoriato narys, vėliau LKP CK kadro skyriaus vedėjas Chaimas Aizenas³⁹. G. Zimano liudijimu, I. Meskupas atliko „lemiamą vaidmenį“ parenkant žmones J. Paleckio ir V. Krėvės-Mickevičiaus vyriausybei, ministerijoms ir jų aparatams⁴⁰. Šis procesas vyko ne pagal Lietuvoje įprastą darbuotojų keitimo tvarką, bet laikantis VKP(b) nomenklatūros sistemos formavimo taisyklių. V. Dekanozovo darbo grupė, SSRS atstovybės Kaune instruktoriai ir keli LKP vadovai atliko kadro skyriaus vaidmenį ir funkcijas: sprendė, kuriuos žmones pašalinti iš tarnybos ir kuriuos

laikinais palikti, rinko informaciją apie kandidatus į svarbesnius postus, o grupės nariai – SSRS NKVD darbuotojai tikrino juos pagal savo šaltinius. Parinkti žmonės turėjo prisistatyti į pasiuntinybę pokalbiams⁴¹. SSRS pasiuntinybės sekretorius Fiodoras Moločkovas, pasiuntinybės darbuotojai Luniakovas, Semionovas ir kiti tokių pokalbių metu aiškinosi kandidatų politines pažiūras, požiūrį į SSRS sistemą, galimą reakciją į Lietuvos valstybingumo netektį.

Kai kuriuos kandidatus siūlė LKP Centro komitetas (tokiais atvejais buvo nurodoma, kad juos rekomenduoja LKP CK), partijos vadovai ir aktyvistai (dažniausiai I. Meskupas, A. Sniečkus, Leiba Šausas, G. Zimanas, M. Meškauskienė), kai kurie ministrai (Povilas Pakarklis, A. Venclova)⁴². Dėl atsiliepimų apie juos buvo kreipiamasi į tuos asmenis, kurie ketvirtajame dešimtmetyje dažnai lankydavosi SSRS atstovybėje Kaune ir dalyvavo jos renginiuose. Tarp tokių informatorių buvo ne tik komunistai, bet ir nemažai kairiųjų inteligentų: rašytojai Petras Cvirka, L. Gira, Kostas Korsakas, A. Venclova, dailininkas Stepas Žukas ir kt. Daug žinių beveik apie visus kandidatus į vadovaujančius postus suteikė su pasiuntinybe artimai bendravę ir jos akyse gerai užsirekomendavę komunistai G. Zimanas, L. Šausas, joje dirbę kauniečiai (pavyzdžiui, Borisas Šneideris – pasiuntinybės vertėjas, LKP narys, artimai bendravęs su LKP CK komisijos darbui tarp žydų nariais). Parenkant žmones ne tik buvo atsižvelgiama į jų politines pažiūras, bet ir prognozuojama, kaip gali keistis jų pažiūros ir elgesys, pradėjus vykdyti sovietizavimą. Antai pasikalbėjęs su Kauno gimnazijos direktoriumi Juozu Žiugžda ir surinkęs apie jį atsiliepimus, vienas iš SSRS pasiuntinybės Lietuvoje darbuotojų rašė: „Žiugžda baiminasi to, kad dėl įvykių bus prarasta Lietuvos nepriklausomybė. Jį apima daugybė abejonių, taip pat dėl tarptautinės padėties

ir kolūkinės statybos. Miesčionis. Metodologija paini, smulkiaburžuazinė. Liberalas. Dabar labai bijo savo kilmės ir buvimo pas esdekus [socialdemokratus. – N. M.]. Didelių gabumų neturi. Panaudojant, kas yra galima, reikia labai įsižiūrėti. Rekomenduoja Meškauskienė, kuri jį žino kaip savo mokytoją, vėliau pinigais padėjusį MOPR'ui. Cvirkos atsiliėpimas neigiamas. Jo žodžiais, Ž[iugžda] dėl didelės šeimos įstojo net į tautininkų partiją⁴³. Atsižvelgus į tokią charakteristiką, susilaikyta skirti jį švietimo ministru, bet nutarta paskirti švietimo ministru A. Venclovos pavaduotoju. Apie kandidatą į Švietimo ministerijos generalinio direktoriaus pareigas rašytoją L. Girą SSRS pasiuntinybės darbuotojas rašė: „Dažnai būdavo pasiuntinybės atstovybėje, informuodavo apie lietuvių politinį gyvenimą. Ši informacija ne visada buvo svarbi ir patikrinta. [...] 1919–[19]20 m. buvo Vilniaus žvalgybos viršininkas, bet kažin ar geras žvalgybininkas. [...] Zimano atsiliėpimu, G[ira] – „sudėtingas reiškinys“. [...] Šausas reiškia abejones dėl G[iros], pasiremdamas visgi jo praeitimi. Reikia panaudoti dideliame liaudies švietimo darbe“⁴⁴. Iš esmės teigiama išvada nulėmė, kad L. Girai buvo paskirtas numatytas postas. Apie potencialų kandidatą į finansų viceministrus elektros elementų fabriko „Helios“ techninį direktorių Ch. Alperavičių SSRS pasiuntinybės darbuotojas rašė: „Alperovič, žydas, [...] Zimano atsiliėpimas: A[lperavičius] – nepartinis bolševikas. [...] Zimanas mano, kad A[lperavičių] reikia panaudoti finansų viceministru, tada mes žinosime visus Galvanausko darbus, taip pat ir su žydų kapitalu, kurį A[lperavičius] gerai žino. Drg. Moločkovo atsiliėpimas: žino A[lperavičių] beveik 2 metus, išpūdis geras. A[lperavičius] užeidavo į pasiuntinybės atstovybę su informacija apie laikraščių uždarymą š. m. kovo mėnesį (kartu su Šausu), po to kartu su Zimanu prašė suteikti galimybę inžinieriams

padėti RKKA⁴⁵ karinėms statyboms Lietuvoje“⁴⁶. SSRS įgaliotiniams suabejojus, ar tikslinga skirti Ch. Alperavičių finansų viceministru, I. Meskupas ir G. Zimanas pateikė jiems papildomos informacijos ir parėmė jo kandidatūrą. SSRS pasiuntinybės darbuotojas raportavo: „Alperovič [...] buvo susijęs su komunistais (Zimanu, Maiminu, Šneideriu). Formaliai [komunistų] partijos nariu nebuvo. Idėjiškai laiko save komunistu. [...] Zimano rekomendacija. Geri Šneiderio, Adomo [I. Meskupo] atsiliėpimai. Reikia panaudoti Finansų ministerijoje“⁴⁷. I. Meskupo ir G. Zimano pastangos iškelti Ch. Alperavičių į vadovaujantį postą nebuvo bergždžios. Nors SSRS atstovai nepatikėjo jam okupuoto krašto finansų, bet liepos 29 d. paskyrė naujos Pramonės ministerijos ministru ir pavedė organizuoti Lietuvos pramonės, įskaitant žydų pramonininkams priklausančias įmones, nacionalizavimą. Panašias charakteristikas SSRS pasiuntinybės darbuotojai ir LKP CK sekretoriato nariai parengė sveikatos apsaugos ministrui Vytautui Girdzijauskui, valstybės kontrolieriui L. Adomauskui, Valstybinės žemės komisijos pirmininkui Alfonsui Žukauskui, Užsienio reikalų ministerijos generaliniam sekretoriui Pijui Glovackui, žemės ūkio viceministrei M. Meškauskienei ir kitiems į vadovaujančius postus numatytiems asmenims.

Parinkti naujus žmones į kitų ministerijų žinioje esančių institucijų vadovų postus SSRS vyriausybės atstovai pavedė LKP CK sekretariatui. Šį darbą atliko I. Meskupas ir Ch. Aizenas. Pavyzdžiui, daugumą apskričių viršininkų pasiūlė I. Meskupas, o jų kandidatūras su ministru M. Gedvilu telefonu suderino Ch. Aizenas. SSRS atstovų patikėjimą įgiję I. Meskupas ir Ch. Aizenas liepos mėnesį paskyrė vadovus į daugelį centrinių valdymo įstaigų Kaune⁴⁸.

Parinkus okupantams ištikimus žmones buvo sudarytas kadrų rezervas pirmiesiems

vadovaujančiosios grandies pareigūnams pakeisti. Birželio pabaigoje–liepos mėnesį J. Paleckio aktais, vyriausybės nutarimais ir ministrų įsakymais buvo pašalinti Respublikos Prezidento kanceliarijos viršininkas, Vidaus, Užsienio reikalų ir Finansų ministerijų generaliniai sekretoriai, švietimo ministro pavaduotojas, ministerijų departamentų direktoriai, Kauno ir Vilniaus miestų burmistrai, Lietuvos banko valdytojas, Darbo rūmų pirmininkas, Eltos direktorius, „Lietuvos aidas“ redaktorius ir t. t.⁴⁹ Teisingumo ministro P. Pakarklio įsakymais buvo pradėta šalinti teisėjus ir prokurorus, vidaus reikalų ministro M. Gedvilo įsakymais – ministerijos departamentų vadovus ir darbuotojus, saugumo apygardų, policijos ir apskričių viršininkus, valsčių viršaičius, miestų burmistrus ir savivaldybių darbuotojus. Iki liepos vidurio buvo atleisti Vidaus reikalų ministerijos padalinių vadovai, 40 apskričių viršininkų, saugumo apygardų ir policijos viršininkų, 175 valsčių viršaičiai, 25 apskričių valdybų nariai, savivaldybių darbuotojai, 13 burmistų padėjėjų ir kitų pareigūnų, buvo suimti arba patys pasitraukė iš Lietuvos 83 Saugumo departamento bendradarbiai. Iš viso iki liepos vidurio atleista ne mažiau kaip 350 valstybės tarnautojų⁵⁰.

Lietuvos valdininkijos viršūnių pakeitimas buvo būsimos tarnautojų politinio ir socialinio valymo prologas. Tačiau valstybės tarnautojai to neįžvelgė ir šį procesą suvokė kaip elementaraus vyriausybės pasikeitimo padarinį⁵¹.

Komunistų iškėlimas į vadovaujančius postus 1940 m. birželio–liepos mėn. Okupantai birželio mėnesį pradėjo rengti prielaidas visų grandžių Lietuvos valdininkus pakeisti kolaborantais. Mėnesio pabaigoje jie ėmė formuoti atitinkamą viešąją nuomonę ir iš vietinių komunistų bei sovietų režimo šalininkų rengti jiems ištikimų kadrų rezervą.

Okupantai pasinaudojo tuo, kad visuomenė buvo nepatenkinta tautininkų

režimu, ir nukreipė jos nepasitenkinimą prieš visus Lietuvos valstybės tarnautojus. Okupantų kontroliuojamos masinės informacijos priemonės ir komunistų propaganda ragino atsikratyti visais dešiniųjų politinių pažiūrų ir patriotinių įsitikinimų valdininkais. Į Lietuvą buvo perkelti SSRS visuomenėje paplitę ideologinio ir psichologinio apdorojimo metodai, suformuotas tokių tarnautojų kaip „liaudies priešų“ ir šnipų įvaizdis. Birželio 18 d. LKP CK paskelbė pareiškimą, kuriame pareikalavo kuo sparčiau išvalyti valdžios aparatą „nuo šnipų, provokatorių ir niekšų“⁵². Tai buvo pirmoji oficiali LKP direktyva pradėti masiškai šalinti Lietuvos Respublikos tarnautojus. Birželio 29 d. komunistų mitinge M. Meškauskienė pareikalavo nedelsiant išvaikyti iš valstybės aparato ir kariuomenės „liaudies priešus“, suimti juos ir konfiskuoti jų turtą⁵³. Toks bolševikinis stalininių valymų ir represijų SSRS atmosferą atspindėjęs šūkis ne tik išreiškė oficialią LKP ir SSRS atstovų poziciją, bet ir visiškai atitiko J. Paleckio bei jo šalininkų populistinę nuostatą pašalinti iš valstybės aparato „plutokratus“ ir buvo jų palaikytas⁵⁴. Pamažu visuomenei buvo įdiegta mintis, kad būtina pašalinti iš įstaigų visus „liaudies priešais“ apšauktus valdininkus. Tuo pat metu komunistų propagandoje ir kitoje okupantų kontroliuojamoje spaudoje buvo paskleista nuomonė, kad ir likusieji „išverstikailiai“, prie visų valdžių prisitaikantys vidurinėsios ir žemesnės grandies tarnautojai taip pat yra potencialūs „liaudies priešai“, todėl negali būti palikti valstybiniame darbe ir turi būti „iššluoti“ iš visų valdžios įstaigų⁵⁵. Kartu buvo įtikinėjama, kad pašalintus valdininkus reikia pakeisti tik komunistų parinktais, „liaudžiai“ ištikimais ir iš jos kilusiais žmonėmis. Taip, dangstantis demokratine frazeologija ir populistiniais šūkiais, buvo rengiama dirva valdininkijos valymui pagal socialinius ir politinius požymius, kuriamos

ideologinės prielaidos įgyvendinti LKP kadrų politiką.

1940 m. vasarą SSRS įgaliotiniai orientavo komunistus suformuoti komunistų rezervą, kuris pamažu pakeistų Lietuvos Respublikos valdininkus. Kad nesutriktų ministerijų ir jų įstaigų veikla, okupantai stengėsi pašalinti aukštesnius pareigūnus tik tada, kai į jų vietą bus parinkti komunistai ar kiti okupantams politiškai ištikimi žmonės. Jiems nebuvo keliama jokie išsilavinimo, kompetencijos, administracinio darbo patirties ir organizacinių sugebėjimų reikalavimai. Vis dėlto SSRS vyriausybės įgaliotiniai rekomendavo LKP CK parinkti bent kiek raštingus žmones. Norint sparčiai suburti tokį kadrų rezervą, į jį buvo deleguoti beveik visi partijos vadovybei po ranka buvę komunistai kauniečiai ir iš kalėjimų išėję bei Kaune susitelkę politiniai kaliniai (komunistai, komjaunuoliai, MOPR'o aktyvistai ir kt.)⁵⁶. Tokią praktiką nulėmė ir kitos aplinkybės, pirmiausia tai, kad laikinojoje sostinėje buvo sutelktos visos centrinės Lietuvos valdymo institucijos, todėl okupantams buvo patogiau rinkti asmenis į jas iš ten gyvenančių komunistų bei tų žmonių, kuriuos gerai pažino SSRS atstovybė Kaune. SSRS atstovų akys kryo į kauniečius ir iš kalėjimų paleistus provincijos komunistus ar jų šalininkus ir todėl, kad tai buvo aktyviausi antivalstybinio komunistinio judėjimo dalyviai ir okupantams atrodė politiškai patikimiausi, iniciatyvūs, turintys organizacinių sugebėjimų ir Lietuvos valstybės, jos politinės sistemos bei valdininkų atžvilgiu labiausiai priešiška nusiteikę žmonės. Iš tokių komunistų buvo suformuotas pakankamai gausus, okupantams politiškai patikimas, nors ir menkai išsilavinęs, ne kvalifikuotas kadrų rezervas vidurinėsios grandies valdininkams pakeisti.

Norinčių įsidarbinti valstybės įstaigose komunistų buvo kur kas daugiau, negu tuo metu jiems buvo numatyta postų. Kadangi retai kuris iš jų tenkinosi buvusią darbine

veikla, LKP CK sekretoriata Kaune birželio pabaigoje–liepos pradžioje užplūdo „gero“ darbo centrinėse valdymo įstaigose reikalaujantys komunistai ir jų šalininkai, pirmiausia kauniečiai⁵⁷. Panaši padėtis klostėsi ir provincijoje. Tik legalizuotų apskričių organizacijų komitetai tapo „darbo biržomis“⁵⁸, į kurias masiškai ėjo komunistai ir nepartiniai ir reikalavo įdarbinti. Dėl masinio įvairios politinės orientacijos žmonių stojimo į LKP ir partijos politikos sparčiai išplėsti savo gretas liepos mėnesį LKP išaugo iki 3629 narių⁵⁹. Komunistai jau galėjo pasiūlyti SSRS atstovams du kartus daugiau žmonių negu birželio pabaigoje. Kadangi SSRS atstovai liepos mėnesį neskubėjo dalyti komunistams postų ir valdymo įstaigose jiems nebuvo laisvų darbo vietų, šie ėmė reikalauti greičiau atleidinėti Lietuvos tarnautojus. LKP vis atkakliau reikalavo paspartinti politinį ir socialinį valdininkų valymą. Tačiau SSRS įgaliotiniai nenusileido komunistų spaudimui ir iki rugpjūčio neleido masiškai keisti tarnautojus komunistais. Iki liepos vidurio Lietuvos valdymo ir administracijos institucijose buvo įdarbinta beveik 300 komunistų⁶⁰. Dar 105 A. Sniečkaus ir I. Meskupo parinkti komunistai (daugiausia kauniečiai ir iš kalėjimų paleisti politiniai kaliniai) buvo pasiūsti į Saugumo departamentą⁶¹.

LIETUVOS RESPUBLIKOS VALDININKIJOS ŠALINIMAS IŠ LSSR ADMINISTRACIJOS VIRŠŪNIŲ IR PAKEITIMAS KOMUNISTAIS 1940 M. LIEPOS–GRUODŽIO MĖN.

LSSR administracijos suformavimas. 1940 m. liepos mėnesį SSRS organizavo Lietuvoje Liaudies seimo rinkimų farsą, kuris turėjo užbaigti aneksijos procesą: pakeisti Lietuvos valstybės statusą ir santvarką, paskelbti, kad ji įjungama į SSRS⁶². Sovietų

Sąjungos vyriausybės įgaliotiniai V. Dekanovas ir N. Pozdniakovas atliko tai okupantams ištikimų talkininkų rankomis. Lietuvos komunistų partijai buvo pavesta organizuoti rinkimų kampaniją ir Liaudies seimo darbą. Faktiškai LKP CK parengė rinkimų įstatymą, suformavo Vyriausiąją rinkimų komisiją, sudarė vienintelį rinkimų bloką; įtikinėjimu, psichologiniu spaudimu, grasindama smurtu ir fiziniu susidorojimu LKP valdė Liaudies seimo narius ir nukreipė jų veiklą⁶³. Į vienintelę komunistų sudarytą rinkiminę Lietuvos darbo liaudies sąjungą buvo įtraukti 38 komunistai. Jie sudarė beveik pusę būsimos seimo narių, ir tai garantavo, kad Liaudies seimas atliks jam pavestus Lietuvos valstybės griovimo uždavinius. Siekiant suklaidinti visuomenę, į ją buvo parinktas 41 nepartinis ir netgi nekomunistinės orientacijos žmogus. Iš tikrųjų tai buvo jokio balso neturinti „masuotė“, fonas komunistams ir širma jų savivalei pridengti. Daugelį iš jų komunistai grasinimais privertė būti kandidatais, kiti apskritai nebuvo net informuoti ir apie savo „iškėlimą“ sužinojo tik iš spaudoje paskelbtų rinkiminės sąjungos narių sąrašų⁶⁴. Būsimos seimo nariai buvo parinkti taip, kad demonstruotų jo „liaudinį“ pobūdį, atstovautų komunistų partijos ir sovietų valdžios socialinei bazei – darbininkų ir valstiečių sluoksniams. Į Liaudies seimą komunistai vos ne lygiomis dalimis delegavo darbininkų, valstiečių ir kairiosios orientacijos inteligentijos atstovus. Kad būtų patvirtintas SSRS propagandos mitas, jog Lietuvos politinę raidą lemia lietuvių tauta, SSRS vyriausybės įgaliotiniai formavo lietuviškos sudėties Liaudies seimą ir ypač griežtai kontroliavo, kad į jį patektų kuo mažiau tautinių mažumų atstovų. Į Liaudies seimą buvo įleisti tik 4 žydai (5,06 proc. seimo narių), 3 lenkai (3,79 proc.), 2 baltarusiai (2,53 proc.), po 1 rusą ir latvį (2,53 proc.), o lietuviai sudarė daugumą (86,07 proc.)⁶⁵. Vyriausioji rinkimų komisija buvo sudaryta taip, kad klaidintų

visuomenę ir okupantai galėtų kontroliuoti rinkimų inscenizavimą: jos pirmininku buvo paskirtas LKP CK narys Vladas Niunka, pavaduotojais – Lietuvos socialdemokratų partijos įkūrėjo Andriaus Domaševičiaus sūnus Kęstutis Domaševičius, nariais: Andrius Bulota, komunistai Valerija Narvydaitė ir Jonas Kvietkauskas⁶⁶. Agitatoriai ir propagandininkai buvo parinkti iš patikimų okupantų talkininkų, atvirų ir aktyvių sovietų sistemos ir Lietuvos įjungimo į SSRS šalininkų⁶⁷. Tarp Vyriausiosios rinkimų komisijos organizatorių, agitatorių ir techninių darbuotojų vyravo komunistai, daugiausia kauniečiai. Kai kurie techninius darbus atlikę žmonės (anot komisijoje dirbusio žydų draugijos aktyvisto Ovsiejaus Levitano – „ketvirtąjo žydiško“ kambario darbuotojai), komunistai ir jų šalininkai, tautinių mažumų draugijų veikėjai (pvz., Ch. Alperavičius, Abraomas Plakchinas, O. Levitanas ir kt.) kėlė rūpesčių netgi patiems komisijos nariams, pirmiausia pirmininko pavaduotojui K. Domaševičiui, dėl atvirų prosovietinių pozicijų⁶⁸. SSRS vyriausybės įgaliotinių instrukcijas vykdžiusi Vyriausioji rinkimų komisija ypač sunerimo, kai rinkimų kampanijoje agitatoriai nelietuviai ėmė stelbti lietuvius ir taip griauti SSRS propagandos mitą, esą politinius įvykius Lietuvoje lemia pati lietuvių tauta. K. Domaševičiui teko netgi išprašyti iš būstinės pernelyg aktyvius ir nesuvaldomus agitatorius kauniečius ir tramdyti vadinamojo „ketvirtąjo“ kambario aktyvistus. Įtampą tarp komisijos narių nekomunistų ir komunistų bei jų šalininkų didino ir kitos politinės priežastys. Kai kurie komisijos nariai suprato tikruosius SSRS tikslus, dėl to mėgino vilkinti techninius ir organizacinius darbus ir kitaip trukdyti Liaudies seimo rinkimus. Nepavykus atidėti rinkimų, jie mėgino nustatyti griežtesnes balsavimo sąlygas ir bent iš dalies užkirsti kelią rinkėjų valios klastojimui. Tuo tarpu komunistai ir jų šalininkai spaudė komisiją nesilaikyti įprastų rinkimų organi-

zavimo procedūrų ir taip rengė prielaidas jų rezultatams klastoti.

Prieš pat Liaudies seimo rinkimų farsą SSRS vietinių marionetinių administracijos struktūrų rankomis įvykdė pirmuosius masinius Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjų areštus, kurie paralyžiavo visuomenės valią pasipriešinti Lietuvos aneksijai. Komunistų propagandos suklaidinta ir represijų įbauginta visuomenės dalis liepos 14–15 d. atėjo į rinkimus. Vyriausiajai rinkimų komisijai suklautojus jų rezultatus⁶⁹, buvo suformuota nuo okupantų ir jų talkininkų komunistų visiškai priklausoma struktūra Lietuvos aneksijai užbaigti ir jos valstybingumui formaliai vietos gyventojų rankomis sugriauti.

Liaudies seimui liepos 21 d. paskelbus Lietuvą sovietine respublika ir rugpjūčio 3 d. SSRS Aukščiausiajai Tarybai įjungus ją į Sovietų Sąjungą, buvo panaikintas Lietuvos valstybingumas ir pradėta visas visuomenės sritis pertvarkyti pagal sovietų modelį. Įvykdžiusi Lietuvos aneksiją, Sovietų Sąjunga krašto administravimą perdavė Lietuvos komunistų partijai. Rugpjūčio 25 d. Liaudies seimas priėmė komunistų primestą LSSR Konstituciją, kuri paskelbė „proletariato diktatūrą“ ir įtvirtino vadovaujančią Lietuvos komunistų partijos statusą LSSR politinėje sistemoje, jos valdančiąją funkciją, nustatė jos kontrolę visoms valdžios ir valdymo institucijoms, jų formavimui ir veiklai, tarnautojų atrankai ir skyrimui⁷⁰. Komunistai ėmė sparčiai perimti į savo rankas šalies valdymą. Tačiau dėl visiems okupaciniams režimams būdingo nepasitikėjimo talkininkais SSRS neperleido Lietuvos komunistų partijai visų krašto administravimo reikalų ir neleido jai veikti savarankiškai. Politinis vadovavimas buvo SSRS įgaliotinių prerogatyva. Liepos mėnesį iš Lietuvos išvykus savo misiją baigusiam V. Dekanozovui, Lietuvoje liko N. Pozdniakovas, kuris ėjo faktiškojo Lietuvos valdytojo pareigas. Tapęs VKP(b) CK ir SSRS

LKT įgaliotiniu Lietuvos SSR, jis ir jo aparato instruktoriai prižiūrėjo Lietuvos sovietizavimą ir LKP veiklą, kontroliavo LSSR administracijos formavimą ir valdininkų keitimą komunistais⁷¹.

1940 m. rugpjūčio 24 d. LKP CK posėdyje, dalyvaujant N. Pozdniakovui, buvo nustatyta LSSR valdymo struktūra ir numatyti administracijos vadovai. N. Pozdniakovas ir LKP vadovybė valdžios ir valdymo struktūrų vadovais parinko tik jiems politiškai ištikimus komunistus ir sovietų režimo šalininkus. Liepos 17 d. į LKP įstojęs J. Paleckis buvo paskirtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininku. Jo veiklai kontroliuoti jo pavaduotojais buvo paskirtas LKP Telšių apskrities komiteto sekretorius Domas Rocius, o vėliau dar ir komunistas K. Didžiulis. Kadangi V. Krėvė-Mickevičius nepritarė Lietuvos sovietizavimui, jis tapo okupantams politiškai nepatikimas ir buvo pašalintas iš valdymo viršūnių. Liaudies Komisarų Tarybos pirmininku tapo buvęs vidaus reikalų ministras M. Gedvilas, o jo pavaduotojais – LKP 1918–1919 m. priklausęs Stasys Brašiškis ir buvęs užsienio reikalų viceministras komunistas P. Glovackas, kuriam pavestos ir Valskybinio plano komisijos pirmininko pareigos. Ministerijas reorganizavus į liaudies komisaratus, didesnė dalis komunistams paklusnių ministrų ar jų pavaduotojų buvo paskirti komisarais: M. Junčas-Kučinskas (Darbo liaudies komisarato komisaras), Juozas Vaišnoras (finansų), L. Adomaskas (valstybės kontrolės), M. Mickis (žemės ūkio), P. Pakarklis (teisingumo), A. Venclova (švietimo), Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (vidaus reikalų komisaras, buvo viceministras), Vlerijonas Knyva (komunalinio ūkio komisaras, buvo Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento direktorius). Naujo Prekybos liaudies komisarato vadovu tapo LKP vadovybės į šias pareigas iškeltas buvęs liaudininkas Marijonas Gregorauskas, maisto pramonės komisarų – nepartinis Jonas

Laurinaitis, socialinio draudimo – nepartinis Jurgis Glušauskas. Kadangi nelietuvių tautybės asmenų paskyrimas ministrais žlugdė komunistų propagandos mitą, esą socializmą Lietuvoje kuria pati lietuvių tauta, ir sukėlė neigiamą visuomenės reakciją, okupantai pašalino M. Koganą iš ministro pareigų ir sveikatos apsaugos liaudies komisaru paskyrė buvusį socialdemokratą V. Girdzijauską. Tik mėnesį pramonės ministro pareigas ėjo Ch. Alperavičius. Susirūpinę dėl pablogėjusio sovietų režimo įvaizdžio, visuomenėje ėmusios plisti pažiūros, kad okupantai proteguoja nelietuvius ir sovietų valdžios socialinei bazei priešiškų sluoksnių atstovus, SSRS įgaliotiniai ir LKP vadovybė pakeitė iš pasiturinčios žydų pramonininkų šeimos kilusį Ch. Alperavičių lietuviu komunistu⁷². Reorganizuotos vietinės pramonės liaudies komisaru buvo paskirtas Kauno darbininkas, buvęs Darbo rūmų pirmininkas komunistas M. Šumauskas. 7 liaudies komisarai buvo LKP nariai (L. Adomauskas, M. Gedvilas, P. Glovackas, A. Gudaitis-Guzevičius, M. Junčas-Kučinskas, M. Šumauskas, J. Vaišnoras), o kiti – nepartiniai.

Suformavus Liaudies Komisarų Tarybą, pagal SSRS pavyzdį buvo pertvarkytos kitos valdymo grandys ir institucijos. Iki 1941 m. sąjunginio, sąjunginio-respublikinio ir respublikinio pavaldumo valdymo įstaigų labai padaugėjo, jų struktūra smarkiai išsiplėtė, o funkcijos ir kompetencija susipynė, todėl netgi liaudies komisarai ėmė nebesiorientuoti valdymo sistemoje. LKT pirmininko M. Gedvilo nuomone, mechaniškas SSRS valdymo struktūros perkėlimas į Lietuvą buvo nesėkmingas, tarnautojai „pasiklydo tarp įstaigų gausos“, nebežinojo, kas kam pavaldus ir kas už ką atsako⁷³. Suvešėjusi valdymo struktūra iš esmės atitiko komunistų ir besiformuojančios sovietų biurokratijos poreikius, nes sudarė prielaidas greitai sukurti komunistams naujas darbo vietas ir padidinti naujų sovietų valdininkų skaičių. Tačiau įvairaus pa-

valdumo institucijų funkcijų dubliavimas sudarė terpę jų antagonizmui, varžymuisi dėl savarankiškumo ir didesnės kompetencijos, žinybinei konkurencijai. Dėl išskirtinės represinių struktūrų padėties Sovietų Sąjungoje Lietuvos vidaus reikalų liaudies komisariatas ir jo padaliniai taip pat išsprūdo iš Liaudies Komisarų Tarybos kontrolės ir LKP(b) CK priežiūros; anot M. Gedvilo, susidarė padėtis, kada liaudies komisariatas „spjauna iš aukšto medžio į Liaudies Komisarų Tarybos nurodymus“⁷⁴. Įprotis „spjauti iš aukšto medžio“ į liaudies komisariatą, pirmiausia į tuos, kuriems vadovavo nekomunistai, greitai paplito tarp daugelio LKP(b) ir vykdomųjų komitetų. Kai kurie partijos komitetai ir jos suformuoti vykdomieji komitetai viešai ėmė teigti, kad jie nepripažįsta jokio komisaro nekomunisto, jo nebijo ir nevykdo jo direktyvų⁷⁵. Ypač dažnai konfliktai kildavo tarp įstaigų vadovų ir komunistų organizacijų vadovybės dėl tarnautojų atrankos, jų paskyrimo į darbą ir atleidimo iš jo. Kiekvienas vadovas laikė savo prerogatyva savarankiškai tai tvarkyti. Tačiau nuo 1940 m. rudens LKP(b) CK ir jo kadrų skyrius per savo statytinius įstaigų kadrų skyrių viršininkus ėmė monopolizuoti kadrų reikalus ir stipriai suvaržė įstaigų, netgi liaudies komisariatų, kompetenciją šioje srityje.

Lietuvos valdininkijos šalinimo 1940 m. iš LSSR valdymo aparato ir pakeitimo komunistais priežastys, tikslai ir ypatumai. Lietuvos valdininkijos pakeitimas buvo svarbus politinis, socialinis ir ideologinis okupacinio režimo uždavinys, viena svarbiausių kraštą administravusios komunistų partijos veiklos pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu sričių. Juo siekta kryptingai suformuoti tokios sudėties LSSR valdymo aparatą, kuris įdiegtų Lietuvoje totalitarinį režimą ir socializmo modelį. Sekant bolševikų nuostata „kadrai lemia viską“, 1940 m. rudenį buvo pradėta masiškai keisti visų lygių valdininkus komunistais ir ki-

tais sovietų valdžios šalininkais. Lietuvos valdininkijos keitimą (bolševikų terminija – valymą) nulėmė kelios priežastys.

1. Valdininkijos šalinimas atitiko Lietuvos okupacijos ir aneksijos tikslus ir buvo Lietuvos valstybės griovimo dalis. SSRS dėl politinių priežasčių nepasitikėjo Lietuvos Respublikos valdininkija, siekė sunaikinti ją ir vietoj jos suformuoti politiškai ištikimą sovietų tarnautojų sluoksnį. Politiniai okupantų uždaviniai išstumti iš valdžios jiems priešiškas Lietuvos politines jėgas ir perduoti krašto administravimą komunistams nulėmė, kad buvę Lietuvos Respublikos valdininkai sparčiai ir masiškai buvo pakeisti vietiniais komunistais bei kitais okupacinio režimo šalininkais.

2. Valdininkijos keitimas buvo svarbi Lietuvos sovietizavimo, Lietuvos Respublikos politinės sistemos pakeitimo SSRS politinė sistema dalis. Nuostata, kad paėmę valdžią komunistai turi sulaužyti buvusią valstybės mašiną ir pakeisti ją nauju valdymo aparatu, buvo komunistų doktrinos apie valstybę dalis. Bolševikai laikėsi požiūrio, jog sukurti sovietų valstybę ir įgyvendinti joje socializmo modelį galima tik paėmus į savo rankas valdymo svertus, nušalinus nuo jų buvusius valdančius socialinius ir politinius sluoksnius, pakeitus juos iš savo tarpo iškeltais administratoriais. Įjungus Lietuvą į SSRS, svarbiausias politinis sovietų režimo uždavinys buvo įdiegti Lietuvoje sovietinę politinę sistemą ir suformuoti SSRS atitinkančią sovietų Lietuvos valdymo struktūrą, jos kadro parinkimo ir paskirstymo sistemą.

3. Lietuvos valdininkijos pakeitimas buvo VKP(b) socialinės politikos dalis. Socialiniu jos valymu ir sovietų valdininkijos formavimo pagal socialinius, politinius ir ideologinius kriterijus politika norėta sukurti Lietuvoje tokį sovietų valdininkijos sluoksnį, kuris įsiliėtų į Sovietų Sąjungos socialinę struktūrą ir taptų socialine SSRS politinės sistemos ir totalitarinio režimo atrama.

4. Valdininkijos valymas buvo komunistų partijos kadro politikos ir nomenklatūros sistemos dalis. Remdamiesi nuostata, jog politika realizuojama per kadrus, bolševikai teigė, kad partijos kadro politika yra būtina sąlyga jos doktrinoms įgyvendinti. Įjungus Lietuvą į SSRS, o Lietuvos komunistų partiją – į VKP(b), ši nuostata buvo pradėta įgyvendinti ir Lietuvoje. Bolševikų kadro politika turėjo užtikrinti Lietuvos komunistams realią valdžią ir totalinę visų visuomenės sričių kontrolę per jų atrinktus, iškeltus ir prižiūrimus įstaigų tarnautojus. Kartu su kadro politika buvo diegiama ir nomenklatūros sistema, apimanti vadovaujančių valdymo institucijų darbuotojų politinę ir socialinę atranką, paskirstymą ir jų veiklos kontrolę. Ja siekta padaryti priklausomus nuo Lietuvos komunistų vadovaujančiosios grandies LSSR tarnautojus, per juos realizuoti politinę partijos kontrolę įstaigoms ir taip įtraukti jas į Lietuvos sovietizavimą.

LSSR administracijai iškelti Lietuvos sovietizavimo uždaviniai nulėmė konkrečius tarnautojų atrankos kriterijus. Pirmiausia komunistai siekė pašalinti iš valdymo aparato vadinamųjų išnaudotojų klasių – buržuazinių ir smulkiaburžuazinių sluoksnių – atstovus (verslininkus, prekybininkus, amatininkus, stambius ūkininkus ir kt.). Dėl to tarnautojų socialinės kilmės, padėties ir užsiėmimo kriterijai buvo lemiami atrenkant juos į darbą ar paliekant jiems turėtas pareigas. Krašto administracijoje galėjo likti tik bolševikų orientacijos ir sovietų režimo šalininkai, politiniu ir ideologiniu atžvilgiu okupantams ištikimi asmenys. Todėl iš jos buvo šalinami iš pradžių tautininkai ir jiems artimų organizacijų (Lietuvos šaulių sąjungos, „Jaunosios Lietuvos“), vėliau ir kitų Lietuvos Respublikos politinių partijų bei organizacijų nariai. Tarnyba administracijoje buvo garantuota tik Lietuvos komunistų partijos nariams ir jos vadovaujamų organizacijų aktyvistams.

Principinė bolševikų pozicija masiškai pakeisti Lietuvos valdininkiją komunistais buvo paremta nuostatomis „su priešais reikia elgtis priešišškai“, „geriau tegu skiedros lekia, negu, norint skiedrą išsaugoti, paliksim vietoje medį, kurį reikia nukirsti“⁷⁶. Tačiau 1940 m. LKP(b) dar neturėjo pakankamai kvalifikuotų ir administracinio darbo patirtį turinčių žmonių, nesugebėjo parengti žmonių rezervo visiems valdininkams pakeisti, todėl negalėjo iš karto pašalinti visų tarnautojų. LKP(b) vadovai ketino pamažu plėsti valdininkijos socialinio ir politinio valymo mastą ir spartinti jo tempus. Iš esmės tai atitiko praktinį V. Lenino ir kitų bolševikų ideologų požiūrį, kad vadinamuoju pereinamuoju laikotarpiu bolševikams naudinga išsaugoti kvalifikuotus valdininkus, kontroliuojamus sovietų valdžios ir bolševikų partijos, ir panaudoti juos savo politiniams tikslams.

Valdininkijos valymo procesą koregavo įvairūs veiksniai.

1. Lietuvos aneksijos mechanizmas, sovietų propagandos išskaičiavimai sudaryti regimybę, kad Lietuvą administruoja ir jos sovietizavimą vykdo pati lietuvių tauta, keitinimai suformuoti visuomenei patrauklių sovietų valdžios įvaizdį, – visa tai nulėmė, kad į okupacinio režimo Lietuvoje vadovybę 1940 m. vasarą buvo įtraukti ir vėliau LSSR administracijoje palikti nekomunistinės orientacijos žmonės. Prasidėjus Lietuvos valdininkijos valymui, N. Pozdniakovas kontroliavo, kad šis procesas nepaliestų jo parinktų aukščiausio lygio pareigūnų, ypač tų, kurie vienaip ar kitaip palengvino okupantams aneksuoti Lietuvą. Todėl politinis kadro valymas 1940 m. aplenkė sovietų režimui ištikimus vadovus, pavyzdžiui, teisingumo liaudies komisarą – buvusį tautininką P. Pakarklį. Tik vėliau, vietiniams ir iš SSRS atvykusiems komunistams sudarius pakankamai gausų rezervą vadovams nekomunistams pakeisti, kai kurie iš jų (liaudies komi-

sarai M. Mickis, P. Pakarklis) buvo pašalinti iš valdymo viršūnių. Tačiau svarbiausia jų pašalinimo priežastis buvo ne kadro valymo kampanija, bet tai, kad jie nevykdė komunistų politikos ar nepakankamai stropiai ją vykdė.

2. 1940 m. rudenį prasidėjus tarnautojų antplūdžiui iš SSRS į Lietuvą, susiklostė prieštaringi santykiai tarp vietinių ir iš SSRS atvykusių valdininkų. Į Lietuvą atvykę žmonės siekė kontroliuoti LKP(b) kadro politiką, taip pat Lietuvos valdininkijos keitimą komunistais. Susidūrę su vietinių valdininkijos aukštų pareigūnų pastangomis išlaikyti savo kompetencijoje kadro reikalus ir priešintis valymui, atvykusieji varžė jų savarankiškumą ir inspiravo platesnį kadro valymą. Jie, ypač LKP(b) Kauno miesto ant-rasis sekretorius Nikolajus Paraščenka, buvo nepatenkinti LKP(b) CK kadro skyriaus vedėjo Ch. Aizenio ir jo iškeltų, tiesiogiai kadro valymą vykdžiusių kadro skyrių viršininkų išskirtine padėtimi bei veikla, todėl stengėsi kontroliuoti LKP(b) kadro politiką.

3. Valdininkijos valymą taip pat koregavo LKP(b) ir LSSR administracijos vadovų, įvairių tarnautojų grupių tarpusavio santykiai. Tautiniai, grupiniai ir asmeniniai interesai kartais nustumdavo į šalį bolševikų deklaruotą proletarinį internacionalizmą, stalininius komunistų partijos kadro politikos principus. Dėl vadinamojo regioninio ir tautinio protekcionizmo iš SSRS atvykę tarnautojai palaikė saviškius, lietuviai – lietuvius, rusai – rusus, žydai – žydus. Tokiais atvejais dažnai nebūdavo paisoma netgi socialinių, politinių ir ideologinių bolševikų ir sovietų valdžios interesų: komunistai žydai protegavo buvusius įmonių savininkus žydus, komunistai lietuviai – tautininkus. Tokios tendencijos labiausiai išryškėjo Kaune, kur buvo daugiausia valdymo įstaigų ir jų tarnautojų ir ypač ryškūs prieštara-vimai tarp įvairių sovietinių valdininkų grupių.

4. Kai kurie radikalieji nusiteikę komunistai, pirmiausia kauniečiai, norėjo kuo greičiau įsiskverbti į LSSR administraciją ir įsitvirtinti joje, todėl buvo suinteresuoti spartinti valymą ir išplėsti jo mastą. Dėl radikalių ideologinių nuostatų jie priešiškažiūrėjo į visus Lietuvos Respublikos tarnautojus ir siekė juos pašalinti. Kadangi LKP(b) CK kadrų skyrius valymą vykdžiusių įstaigų kadrų skyrių kontingentą suformavo daugiausia iš tokių žmonių ir jiems suteikė plačius įgaliojimus, valymo procesas vis labiau ėmė priklausyti nuo jų nuostatų, jų iniciatyva buvo pagreitintas ir išplėstas, apėmė vis didesnius valdininkijos sluoksnius. Dėl kadrų skyrių viršininkų ir jų aplinkos komunistų grupinių ir tautinių interesų atsirado tendencija keičiant tarnautojus komunistais vadovautis ne oficialiais LKP(b) nustatytais socialinės ir politinės atrankos kriterijais, bet tautinės priklausomybės ir asmeninės ištikimybės principais. Turėdami išskirtinę padėtį kadrų skyrių viršininkai galėjo savavaliauti ir kadrų valymą panaudoti asmeninėms sąskaitoms suvesti. Kai kurie prieš lietuvius nusistatę kadrų skyrių viršininkai ir jų aplinkos komunistai žemino lietuvių tautinį orumą ir mėgino inspiruoti susidorojimą su lietuviška valdininkija už jos patriotizmą ir už tai, kad ji tarnavo Lietuvos valstybei.

Komunistų pasirengimas masiniam valdininkijos valymui (1940 m. liepos vidurys–1940 m. spalio mėn.). Lietuvos statuso ir santvarkos pakeitimą džiugiai sutikę Lietuvos komunistai ir jų šalininkai nuo liepos mėnesio ėmė sparčiau šalinti vidurinėsios ir žemesnės grandies Lietuvos valdininkus. Tam padėjo liepos–rugsėjo mėn. vykęs LSSR valdymo struktūros suvienodinimo su SSRS procesas. Naikinant ar reorganizuojant senas institucijas, steigiant naujas įstaigas, keičiant jų struktūrą ir etatų sąrašus, buvo atsikratoma sovietų režimui politiškai nepatikimų žmonių, sparčiai kuriamos darbo vie-

tos komunistams, sudaromos prielaidos tariamai natūraliu būdu patekti jiems į administraciją, nustelbti senus tarnautojus, išplėsti savo įtaką ir perimti vadovavimą joms. Antai Darbo ministeriją reorganizavus į liaudies komisariatą, komunistai atleido beveik 100 tarnautojų ir vietoj jų priėmė savo žmones⁷⁷. Tarnautojai buvo masiškai atleisti Vidaus reikalų liaudies komisariate⁷⁸. Iki spalio mėnesio buvo pašalinta ne mažiau kaip 700 Lietuvos valdininkų ir beveik tiek pat komunistų įdarbinta vietoj jų ar naujose darbo vietose, iš jų beveik 300 komunistų paskirti aukštesniais valdininkais centrinėse valdymo įstaigose Kaune⁷⁹. Tačiau komunistams atrodė, kad tarnautojai keičiami lėtai, jų keitimas neatitiko LKP politinių interesų, netenkino išaugusio komunistų poreikio įsidarbinti administracijoje. 1940 m. spalio pradžioje LKP(b) buvo jau 5365 nariai⁸⁰, kurių dauguma veržte veržėsi į valdymo institucijas.

Kol Lietuvos vyriausybės įstaigoms diktavo V. Dekanozovas, ministrai paprastai paklusdavo LKP CK nurodymams (dažniausiai žodiniams) įdarbinti komunistus. Tačiau jam išvykus iš Lietuvos ir vyriausiuoju LSSR administracijos prižiūrėtoju tapus lankstesnio vadovavimo stiliaus N. Pozdniakovui, institucijų vadovai pasijuto daug laisviau. Suformavus komunisto M. Gedvilo vadovaujamą Liaudies Komisarų Tarybą, jie šliejosi prie jo, griežtai laikėsi žinybinio pavaldumo LKT ir vykdė tik jos nurodymus. Kai kurie komisarai (nekomunistai V. Girzijauskas, M. Gregorauskas, V. Knyva, M. Mickis, P. Pakarklis, komunistas J. Vaišnoras) nesiskaitė su „vadovaujančiu“ LKP(b) vaidmeniu, neleido partijai tiesiogiai kištis į savo reikalus, atsainiai žiūrėjo į jos direktyvas dėl Lietuvos tarnautojų pakeitimo komunistais⁸¹. Liaudies komisariatų personalo padalinių viršininkai daugiausia buvo seni tarnautojai nekomunistai, todėl jie taip pat nebuvo suinteresuoti keisti kadrus.

Priešingai, negu tikėjosi komunistai, dauguma LSSR administracijos vadovų nepripažino komunistų partijos vadovavimo kadro reikalams, laikė juos tik savo kompetencija ir neskubėjo atverti komunistams savo įstaigų duris.

1940 m. rudenį LKP(b) buvo akivaizdu, kad liaudies komisariatų kompetencijai palikus Lietuvos valdininkijos pakeitimą komunistais, tai nebus sparčiai padaryta ir komunistai neįsigalės LSSR administracijoje.

Lietuvos valdininkijos valymo organizavimas. Lietuvos valdininkijos pakeitimo komunistais procesui vadovavo Lietuvos komunistų organizacija. 1940 m. lapkričio 5 d. LKP(b) CK biuras nutarė pradėti masiškai šalinti Lietuvos valdininkiją iš krašto administracijos dėl politinių ir socialinių priežasčių (komunistų terminija – pradėti politinį ir socialinį kadro valymą ir sustiprinti sovietinį aparatą): liepė visiems liaudies komisariatams per dvi savaites pašalinti iš vadovaujančių pareigų ir žemesniųjų grandžių „buvusius kapitalistus, dvarininkus ir aktyvius smetoninio režimo veikėjus“⁸². Kad būtų greitai suformuotas komunistų rezervas pašalintiems tarnautojams pakeisti, liepta per dvi savaites visuose liaudies komisariatuose sudaryti 30–50 komunistų ir jiems patikimų žmonių rezervą, kurio sudėtis turėjo būti suderinta su LKP(b) CK kadro skyriumi. Nors oficialiai nebuvo nurodyta, kiek tarnautojų turi būti pašalinta, tačiau rezervo skaičius aiškiai rodė, kad komunistai tikėjosi pašalinti iš liaudies komisariatų ne mažiau kaip po 30–50 valdininkų, iš viso maždaug 420–700 žmonių. LKP(b) vadovai suprato, jog įdarbinus politiškai patikimus, bet nekvalifikuotus „rezervistus“ įstaigose, gali sutrikti jų veikla, todėl CK biuras įsakė organizuoti kursus šiems žmonėms bent paviršutiniškai apmokyti, kad atėję į įstaigas jie nediskredituotų sovietų valdžios. Valdininkijos valymui

įstaigose organizuoti ir vykdyti buvo liepta įsteigti liaudies komisarų pavaduotojų kadro reikalams pareigas ir sukomplektuoti kadro skyrius. Pagal bolševikų kadro praktiką šiuos darbuotojus taip pat turėjo parinkti LKP(b) CK kadro skyrius kartu su kitais CK skyriais, kurie tiesiogiai prižiūrėjo liaudies komisariatų darbą. Taip buvo užtikrintas LKP(b) CK vadovavimas valdininkijos valymui ir sudarytos sąlygos komunistams visiškai kontroliuoti šį procesą. Liaudies Komisarų Tarybai priėmus analogišką nutarimą, komunistai pradėjo pirmąją masinę kampaniją – šalinti Lietuvos valdininkiją iš krašto valdymo aparato dėl politinių ir socialinių priežasčių.

Lietuvos valdininkijos valymui vadovavo LKP(b) CK, konkrečiai – sekretorius I. Meskupas (nuo 1941 m. vasario – sekretorius kadrų ir kadro skyriaus vedėjas Nikolajus Gridinas). Tiesiogiai šiam procesui vadovavo LKP(b) CK kadro skyrius (vedėjas Ch. Aizenas, nuo 1941 m. vasario – N. Gridinas). Tarnautojų valymą miestuose ir apskrityse organizavo ir prižiūrėjo LKP(b) komitetai. Tiesiogiai kadro valymą įstaigose atliko jų kadro skyriai (kai kur ir spec. skyriai).

Kadro valymas vyko pagal LKP(b) CK kadro skyriaus direktyvas. Antai 1940 m. lapkričio 28 d. Ch. Aizenas nurodė Finansų liaudies komisariato kadro skyriui pašalinti iš darbo buvusius tautininkus, jaunaliuvius, šaulius, asmenis, tarnavusius policijoje, kriminalinius nusikaltėlius, girtuoklius ir kitus – turto savininkus bei „liaudyje blogą reputaciją turinčius“ žmones⁸³. Šiuo pretekstu buvo leista pašalinti bet kurį asmenį, kuris turėjo bent kokį turtą ar kurio „reputacija“ netiko komunistams. Tokia direktyva leido išplėsti valymo mastą, sudarė galimybę susidoroti su kiekvienu komunistams neįtikusiu žmogumi.

Pagal LKP(b) CK planus Lietuvos valdininkijos valymo banga turėjo praūžti per vi-

sus liaudies komisariatus lapkričio mėnesį. Tačiau LKP(b) CK kadro skyrius ir jo paskirti įstaigų kadro skyrių viršininkai laikėsi radikalaus išvalymo pozicijų, todėl nė nemanė pasitenkinti 30–50 žmonių pašalinimu iš kiekvieno komisariato, o siekė pašalinti kur kas daugiau tarnautojų. Jų visiškai netenkino nustatytas dviejų savaičių terminas ir jie kadro valymą ištesė iki metų pabaigos. Buvo išplėsti ir valymo mastai bei kriterijai: imta šalinti ne tik socialiniu ir politiniu, bet ir ideologiniu, pasaulėžiūros, vertybinės orientacijos atžvilgiu sovietų režimui priešiškus sluoksnius, komunistams, pirmiausia kadro skyrių viršininkams neįtikusius asmenis. Besiplečiantis valymas vis labiau panašėjo į komunistų kerštą visai buvusiai Lietuvos valdininkijai ir susidorojimą su ja už jos tarnybinių pareigų vykdymą, patriotizmą ir lojalumą Lietuvos Respublikai. LSSR AT Prezidiumo pirminko J. Paleckio žodžiais, valymui vadovavę kadro skyriai tapo „„kardų“ skyriais, kurie laiko savo pagrindine pareiga ilgai kaboti virš kiekvieno tarnautojo galvos, kol nukris ant jos“⁸⁴.

„Kardų skyriai“ – komunistų politinio susidorojimo su Lietuvos valdininkija instrumentas. Personalo padaliniai buvo visoje Lietuvos Respublikos valdymo institucijose. Tačiau komunistai politiškai nespitikėjo jais ir sparčiai formavo naujus kadro skyrius tik iš komunistų ar jiems ištikimų režimo šalininkų. Dar 1940 m. vasarą ministrais tapę komunistai pradėjo keisti personalo padalinių vadovus komunistais. Nuo lapkričio mėnesio formuoti įstaigų kadro skyrius, vadovauti jų darbui ir kontroliuoti juos oficialiai buvo pavesta LKP(b) CK kadro skyriui ir konkrečiai skyriaus vedėjui Ch. Aizenui. Turėdamas aukštą padėtį partinėje hierarchijoje, tvirtus ryšius su komunistų „kardų kalvės“ – Kauno organizacijos aktyvistais ir palaikomas LKP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo jis savo nuožiūra

sukomplektavo kadro skyrius ir beveik vienvaldiškai vadovavo jų darbui. Kadro ir spec. skyrių viršininkais jis paskyrė gerai pažįstamus žmones, daugiausia kauniečius komunistus ir jiems artimų kairiųjų organizacijų narius. Dažniausiai tai buvo bolševikinių pažiūrų asmenys, radikalaus kadro valymo šalininkai. Jie nebuvo įtakingi LKP nariai, iki tol visai nepasižymėjo komunistinėje veikloje ir partinės karjeros laiptais ėmė kopti 1940 m. rudenį tik Ch. Aizeno dėka. Taigi daugelis iš jų buvo Ch. Aizeno statytiniai: jo iniciatyva į partijos ir sovietų režimo viršūnes iškelti, nuo jo visiškai priklausomi ir tik jam pavaldūs žmonės. Kadangi iš esmės tai atitiko LKP(b) tikslus, partijos vadovybė be išlygų rėmė visus Ch. Aizeno iškeltus kadro skyrių viršininkus, nors, kai kurių komunistų požiūriu, jie dažnai būdavo netinkamai parinkti⁸⁵.

Dėl subjektyvios kadro ir spec. skyrių vadovų atrankos tarp jų dominavo nelietuvių tautybės asmenys. Kadangi komunistai buvo apsipratę su nelietuviška Kauno partinės organizacijos sudėtimi, jų tai nestebino. Dalis LKP(b) vadovų, pirmiausia kadro veiklą kuravęs I. Meskupas, palaikė nelietuvių skyrimą kadro skyrių viršininkais, nes tai atitiko jų vykdomą politiką, kuria buvo siekiama įtraukti tautinių mažumų atstovus į LSSR administraciją. Partijos viršūnės rėmė tokią praktiką ir todėl, kad tai garantavo, jog lietuviška valdininkija bus masiškai ir sparčiai pakeista lietuvių ir kitų tautybių komunistais. Neabejotina, jog tam įtakos turėjo dar viena aplinkybė. Kai kurie LSSR administracijos viršūnėse įdarbinti lietuviai komunistai, netgi liaudies komisarai (pavyzdžiui, J. Vaišnoras), ėmė suartėti su lietuviškąja valdininkija skatinami tautinio solidarumo. Tuo tarpu komunistų nelietuvių su Lietuvos valdininkais nesaistė jokie tautinio solidarumo ryšiai, Lietuvai tarnavusi valdininkija jiems buvo visiškai svetima ir jos pastangas išlikti krašto administracijoje

je bei neleisti komunistams įsigalėti joje jie vienareikšmiškai vertino kaip lietuvių pasipriešinimą sovietų režimui ir siekė jį palaužti.

LKP(b) CK kadrų skyriaus paskirti liaudies komisariatų ir jų padalinių kadrų skyrių viršininkai pirmiausia turėjo patikrinti tarnautojų anketinius duomenis (socialinę kilmę ir padėtį, politinę veiklą Lietuvos Respublikoje, politinį lojalumą sovietų režimui), sudaryti komunistams nepatikimų ir šalintinų tarnautojų sąrašus, pateikti juos liaudies komisarams ir LKP(b) CK kadrų bei atitinkamiems šakiniams skyriams. Vien per pirmąsias darbo liaudies komisariatuose savaites jie pateikė beveik 200 sovietų režimui socialiniu ir politiniu atžvilgiu neištikimų žmonių charakteristikas⁸⁶. Pavyzdžiui, Vietinės pramonės liaudies komisariato spec. skyriaus vedėja Ch. Geršonovičiūtė pasiūlė atleisti iš darbo 47 asmenis, iš jų 17 buvusių įmonių savininkų žydų ir 28 lietuvių, daugiausia nepartinius, komunistams politiškai „nepatikimus ir įtartinus“ žmones⁸⁷. Prekybos liaudies komisariato kadrų skyriaus viršininkas M. Rafas pareikalavo, kad liaudies komisaras M. Gregorauskas atleistų 17 lietuvių tarnautojų, tarp jų – 10 tautininkų⁸⁸.

Dalis kadrų skyrių viršininkų beveik visus įstaigų tarnautojus laikė politiškai nepatikimais žmonėmis ir norėjo visus juos pakeisti komunistais. Radikalaus, „šimtaprocentinio“ išvalymo šalininkai atakavo LKP(b) CK kadrų skyrių reikalavimais imtis „radikalių priemonių“⁸⁹. Tačiau tokia nuostata neatitiko to meto LKP(b) kadrų politikos, nes partija neturėjo kvalifikuotų žmonių Lietuvos tarnautojams pakeisti. Ch. Aizenui teko įrodinėti savo statytiniams kadrų ir spec. skyrių viršininkams: „Kas gi bus, jei mes visus išvysim, kuo mes juos pakeisim?“, tačiau jie sunkiai pasidavė netgi jo aiškinimams. Radikalių pozicijų laikėsi komunistai kauniečiai, kurie beveik nepaisė

jokių nurodymų ir toliau plėtė valymo mastą. Tokią jų nuostatą nulėmė ne tik politinės priežastys, bet ir savanaudiški išskaičiavimai užimti aukštas ir gerai apmokamas darbo vietas. Ši komunistų grupė ypač sureikšmino savo vaidmenį antivalstybiniame komunistiniame judėjime ir Lietuvos aneksijos procese, itin pabrėžė ištikimybę okupantams bei sovietų režimui ir reikalavo įvertinti jų „nuopelnus“⁹⁰. Neabejotina, kad didelę įtaką turėjo ir bolševikų tradicija laikyti sostinės komunistus politiškai įtakingiausiais partijos nariais, formuoti vadovaujančius kadrus pirmiausia iš jų ir užtikrinti jiems privilegijuotą vietą valdžios struktūrose.

Tik vienas kitas kadrų skyriaus viršininkas suprato LKP(b) iškilusias kadrų problemas ir pats siūlė laikinai, kol partija parengs kadrų rezervą, palikti įstaigose nekomunistinės orientacijos valdininkus. Antai Lietuvos vartotojų kooperacijos sąjungos (buvusio „Lietūkio“) kadrų skyriaus viršininkas komunistas Antanas Raguotis LKP(b) CK skyriui rašė, kad, „tuo tarpu nesant kuo pakeisti“, būtina palikti darbe daugelį sąjungos darbuotojų, netgi tautininkus ir šaulius, kuriuos jis įsipareigojo „budriai stebėti“⁹¹.

Beveik du trečdalius visų atleistų žmonių sudarė tautininkų sąjungos ir jai artimų politinių bei visuomenės organizacijų nariai (šauliai, jaunalietai). Tik dėl kadrų skyrių viršininkų komunistų žydų antisisionistinės orientacijos iš LSSR administracijos buvo pašalinta apie 20 sionistų (beveik visi – iš Vietinės pramonės ir Prekybos liaudies komisariatų jų komisarų pavaduotojų ir kadrų bei spec. skyrių viršininkų nelietuvių iniciatyva). Nors LKP(b) CK orientavo atleisti iš darbo tik stambius ir vidutinius pramonininkus, prekybininkus, žemvaldžius ir ūkininkus, kadrų skyriai išplėtė socialinio valymo mastą ir šalino daugelį iš verslininkų, prekybininkų ir ūkininkų kilusių, nuosavybę turėjusių tarnautojų.

Kadangi kadru skyrių viršininkai buvo pavaldūs LKP(b) CK kadru skyriui, įstaigose prasidėjo jų diktatas. Buvo suvaržyta liaudies komisarų kompetencija kadru klausimais, kadru skyrių vadovai tapo visiškai nepriklausomi nuo įstaigų vadovybės, iškelti virš jos ir supriešinti su ja, įstaigose galiojusi darbuotojų skyrimo tvarka pakeista kadru skyrių viršininkų diktatu, o tarnybinis darbuotojų likimas atiduotas visiškai jų valiai. Jų kompetencija nebuvo apibrėžta jokiais instrukcijomis, o nustatyta tik Ch. Aizeno direktyvomis ir jo žodinėmis rekomendacijomis, todėl buvo sudarytos prielaidos išplėsti jų įgaliojimus. Beveik visi kadru skyrių viršininkai kišosi į liaudies komisarų kompetenciją, demonstratyviai nesiskaitė su įstaigų vadovais nekomunistais ir primetė jiems savo valią. Maisto pramonės liaudies komisaro Juozo Laurinaičio, jo pavaduotojo V. Juozapavičiaus ir komisariato kadru skyriaus viršininkės Peisės Bironaitės santykiai tapo tokie įtempti, kad liaudies komisaras kreipėsi į LKP(b) CK prašydamas „padaryti aiškias išvadas arba mus nuo pareigų atleisti, arba ją pakeisti, nes tokioj atmosferoj dirbti negalima“⁹². LKP(b) CK kadru skyrius padarė partijos politiką atitinkančias išvadas: be išlygų palaikė „bolševikinę nuojautą“ turinčią, nors ir blogai dirbančią kadru skyriaus viršininkę ir liepė kadru valymą komisariate pradėti nuo paties liaudies komisaro pavaduotojo⁹³. Įstaigų vadovų ir kadru skyrių viršininkų nesutarimų buvo daugelyje liaudies komisariatų. Netgi pats Ch. Aizenas konstatavo įtemptus jų santykius ir kadru skyrių diktatą įstaigų vadovams⁹⁴. Tokius konfliktus sukėlė ne tik varžymasis dėl kompetencijos ir įtakos kadru politikai. Svarbiausia antagonizmo priežastis buvo iš esmės priešingi politiniai tikslai ir nuostatos. Priešindamiesi kadru skyrių diktatui ir jų išigalėjimui, įstaigų vadovai ir tarnautojai nekomunistai taip pat priešinosi masiniam valdininkijos šalinimui, komunistų

skverbimuisi į įstaigas ir LKP(b) pastangoms panaudoti valdymo aparatą savo politiniams tikslams.

Išskirtinė kadru skyrių padėtis sudarė terpę jų savivalei ir leido panaudoti kadru valymą grupiniams ir asmeniniams interesams. Siekdami naudos kadru skyrių viršininkai komunistai norėjo sparčiai, bet kuria dingstimi (aptikus asmens bylose kokį nors kompromituojantį faktą, išgirdus „dūsavimą dėl buvusių laikų“, „kreivai pasižiūrėjus“ į darbo neišmanantį komunistą ir t. t.) arba keršijant neįtikusiems ir nepaklususiems valdininkams pašalinti iš tarnybos kuo daugiau žmonių vien tam, kad būtų išlaisvintos darbo vietos komunistams⁹⁵. Kadangi kadru ir spec. skyrių vadovų pozicija beveik visada nulemdavo tarnybinį valdininkų likimą, įstaigų darbuotojai visiškai priklausė nuo jų. Įstaigose atsirado psichologinė įtampa, tvyrojo netikrumo dėl rytdienos atmosfera. Ypač slogi atmosfera buvo ten, kur kadru skyrių viršininkai ir jų įdarbinti komunistai visus valdininkus vertino kaip sovietų režimui priešiškus žmones, šalino juos iš darbo vien dėl to, kad jie anksčiau dirbo Lietuvos Respublikos institucijose. Antai Vietinės pramonės liaudies komisariato ir jo tresto spec. skyrių vedėjos Ch. Geršonavičiūtė ir Aronavičiūtė reikalavo pašalinti iš komisariato įstaigų „visus tamsius gaivalus“, kurie „su nostalgija prisimena senus laikus ir šnabždasi“⁹⁶.

Kadru valymo kampanijos metu taip pat susiformavo ir ėmė plisti tendencija vadovautis ne oficialiai LKP(b) nustatytais socialiniais ir politiniais darbuotojų atrankos kriterijais, bet jų tautinės priklausomybės principu⁹⁷. Tautinis protekcionizmas vyravo tarp įvairių tautybių komunistų ir įstaigų vadovų. Aukšta LKP(b) kadru politiką kuravusio I. Meskupo, LKP(b) CK kadru skyriaus vedėjo Ch. Aizeno padėtis, taip pat išskirtinė valymą vykdžiusių kadru ir spec. skyrių viršininkų padėtis sudarė jiems palankias ga-

limybes įtraukti savo tautiečius į LSSR administraciją, sustiprinti jų padėtį ir įgyti daugiau politinės įtakos. Dėl išskirtinio kadru skyrių viršininkų statuso jų palaikomi asmenys pateko į privilegijuotą padėtį, politiniu atžvilgiu daug geresnę negu senųjų tarnautojų lietuvių padėtis. Kai kurie kadru skyrių viršininkai ir jų proteguojami komunistai asmeninius konfliktus, buitinius ar tarnybinius nesusipratimus perkėlė į tautinių santykių plotmę. Jie apkaltindavo antisemitizmu jų savivalei nepaklususius, su jais dėl ko nors susipykusius lietuvius tarnautojus ir pareikalaudavo atleisti juos iš darbo⁹⁸. Negana to, kai kurie kadru skyrių viršininkai dar įskųsdavo juos represinėms struktūroms arba pareikalaudavo, kad LKP(b) CK atkreiptų represinių žinybų dėmesį į juos⁹⁹. Antai Vietinės pramonės liaudies komisariato Statybinių medžiagų tresto spec. skyriaus vedėja Aronavičiūtė apkaltino su ja susipykusius tarnautojus antisemitizmu, išpūtė ir į tautinių-ideologinių santykių plotmę perkėlė asmeninį konfliktą su jais ir pareikalavo iš LKP(b) CK atleisti juos iš darbo bei „patraukti atsakomybėn“¹⁰⁰. Tokiais pareiškimais iš esmės buvo siekiama inspiuoti plataus masto fizinio susidorojimo su lietuviška valdininkija kampaniją.

Rodydami „politinį budrumą“ senųjų tarnautojų atžvilgiu, kadru skyrių viršininkai buvo politiškai ir ideologiškai pakantūs naujiems, jų iškeltiems žmonėms, nors kiti komunistai ir protestuodavo dėl tokių asmenų iškėlimo. Pavyzdžiui, „Maisto“ kadru skyriaus viršininkas komunistas K. Aleksandravičius 1940 m. lapkričio mėnesį apšaukė „šnipe“ prekybos darbuotoją ir pašalino ją iš darbo, tačiau įdarbino buvusius parduotuvių savininkus žydus, voldemarininkus ir šaulius lietuvius, netgi vieną Marijampolės gyventoją, kuris Lietuvos Respublikoje buvo nuteistas „už žydų tautybės piliečių langų daužymą“¹⁰¹. Pasipiktinęs tokia jo veikla, liaudies komisaras J. Laurinaitis pašalino jį

iš pareigų, tačiau LKP(b) CK kadru skyrius ir įstaigų kadru skyrių viršininkai komunistai užstojo „gal ir blogai dirbantį, bet komunistą“ K. Aleksandravičių. Kai kurių kadru skyrių viršininkų savivalė ir protekcionizmas taip suklestėjo, kad jie ėmė pardavinėti darbo vietas: už kyšius įdarbindavo įstaigose naujus ar palikdavo jose senus tarnautojus. Antai Medžio apdirbimo tresto kadru skyriaus viršininkas komunistas Iveris Šmitas už kyšius parūpindavo darbo vietas žydų pramonininkams, prekybininkams ir kitų sluoksnių atstovams¹⁰². Tačiau LKP(b) CK kadru skyrius nė nemėgino užkirsti kelio tokiai praktikai, netgi nekritikavo jos. LKP(b) vadovybė palaikė nors ir susikompromitavusius, bet „savus“ kadru skyrių viršininkus komunistus, kurie aiškiai ir be atodairos, nesiskaitydami su jokiais priemonėmis vykdė jos politinę liniją. Tokiems asmenims patikėjusi savo kadru politiką, LKP(b) faktiškai leido jų nuožiūra plėsti valymo mastus ir spartinti tempus, sankcionavo bet kokią jų savivalę ir susidorojimą su buvusiais Lietuvos Respublikos tarnautojais. Iš esmės tai atitiko principinę LKP(b) poziciją „su priešais elgtis priešišškai“.

Tarp kadru reikalus tvarkiusių komisarų pavaduotojų, kadru skyrių viršininkų nelietuvių ypač įsigalėjo praktika globoti sovietų valdžiai socialiniu atžvilgiu priešiškų sluoksnių – stambiosios ir vidutinės pramonės ir prekybos buržuazijos, buvusių pramonės ir prekybos įmonių savininkus ir iškelti juos į administraciją¹⁰³. Tokia kadru skyrių viršininkų veikla leido įtraukti į LSSR administraciją kai kuriuos žydų tautybės pramonininkus bei prekybininkus ir padėjo apsaugoti juos nuo sovietų režimo represijų. Tokią praktiką palaikė kai kurie įtakingi žydai komunistai, kurie rūpinosi, kad kuo daugiau žydų etninės grupės atstovų būtų LSSR administracijoje. Tačiau tai akivaizdžiai prieštaravo bolševikų klasių kovos

teorijai, nesitaikstymo su klasiniu priešū šūkiui, klasiniam LKP(b) kadro politikos principui. Komunistų ir jų šalininkų požiūriu, tai kompromitavo sovietų valdžią jos socialinės bazės – darbininkų ir valstiečių akyse. Kai kurie žydų tautybės komunistai ir institucijų vadovai aiškino, kad įtraukus verslininkų atstovus kaip patyrusius ir kvalifikuotus specialistus į pramonės bei prekybos valdymą komunistams bus lengviau organizuoti gamybą, tačiau tai neatitiko komunistų partijos ir sovietų valdžios politikos pagrindų ir nebuvo priimtina nei okupantams, nei jų talkininkei LKP(b). Tik vienos tautybės pramonininkų ir prekybininkų protegavimas formavo nuomonę, kad komunistai veikia pagal dvigubus standartus: kovoja su lietuvių buržuazija, bet kartu proteguoja žydų buržuazinius sluoksnius ir leidžia jiems įsiskverbti į LSSR administraciją ir įgyti joje išskirtinę padėtį. Tai taip pat žlugdė komunistinės propagandos mitą, kad LKP(b) ir sovietų valdžia gina lietuvių interesus, kurstė tautinę nesantaiką ir sudarė terpę antisemitizmui. Nors tokia kadro ir spec. skyrių viršininkų veikla papiktino daugelį komunistų ir įžeidė klasine bei socialine komunistų doktrina tikėjusius darbininkus¹⁰⁴, LKP(b) CK kadro skyrius netgi formaliai nepasmerkė tokios praktikos ir toliau palaikė žydų savininkų iškėlimą į vadovaujančius postus.

Lietuvos valdininkijos šalinimo procesą nuo pat pradžių lydėjo komunistų politinio ir asmeninio keršto tarnautojams bei represijų prieš juos atmosfera. Kadro skyrių viršininkų bei kitų komunistų apšaukti „priešiškais elementais“ ir iš darbo pašalinti tarnautojai patekdavo į represinių struktūrų akiratį ir bet kuriuo metu galėjo tapti jų teroro aukomis. Todėl, pajutę kadro skyrių „kardą“ virš savęs, valdininkai sunerimdavo ne tik dėl savo tarnybinės padėties, bet ir dėl likimo. Antai 1941 m. pradžioje pašalinus iš pareigų liaudies komisarą M. Mickį,

ne tik jis atskubėjo pas N. Pozdniakovą teirautis, kada bus suimtas, bet ir kiti liaudies komisariato darbuotojai ėmė laukti, kada kadro skyrius atleis juos iš darbo, o represinės žinybos suims ir „pasodins“¹⁰⁵. Represijų atmosfera kėlė nerimą ir kai kuriems komunistams, aukštiems sovietų pareigūnams, kurie matė, kad tai demoralizuoja visą LSSR administraciją, formuoja nuomonę apie nekontroliuojamą komunistų kerštą lietuvių valdininkijai, atstumia nuo sovietų valdžios potencialius jos sąjungininkus ir pastūmėja juos į antisovietinio pasipriešinimo stovyklą¹⁰⁶. Netgi kai kurie LSSR NKVD vadovai manė, jog „reikia bijoti, kad kadro skyriai nesudarytų banditų gaujoms kadro neatsargiai elgdamiesi su žmonėmis ir neteisingu elgesiu išvesdami juos iš pusiausvyros“¹⁰⁷. Tačiau LKP(b) vadovybė nemėgino sustabdyti tokių tendencijų, nes represinis valymo pobūdis visiškai atitiko komunistų partijos tikslus pašalinti jai politiškai priešiškus ir nepatikimus tarnautojus ir taip pakirsti Lietuvos valdininkijos pasipriešinimą okupacijai ir sovietizavimui.

Lietuvos valdininkų valymo kampanija 1940 m. lapkričio–gruodžio mėn. buvo pirmoji masinė tarnautojų atleidimo iš darbo banga, labiausiai palietusi centrinių valdymo institucijų darbuotojus. Daugiausia kadro ir spec. skyrių padalinių viršininkų iniciatyva per tuos du mėnesius iš centrinių LSSR valdžios ir valdymo institucijų buvo pašalinta ne mažiau kaip 700 tarnautojų¹⁰⁸. Įskaičiuojant 1940 m. birželio–spalio mėn. atleistus asmenis, iki 1941 m. pradžios iš centrinių administracijos įstaigų komunistai pašalino beveik 1,5 tūkst. Lietuvos valdininkų. Pavyzdžiui, iš Komunalinio ūkio liaudies komisariato buvo atleista 40 darbuotojų, o iš jo reguliavimo sferai priklausiusių vietos valdymo institucijų – 24 burmistrai, 13 burmistų padėjėjų, 25 apskričių valdybų nariai, 249 valsčių viršaičiai; iš Teisingumo liaudies komisariato, apygardų teismų ir prokuratūrų –

175 tarnautojai¹⁰⁹. Tai buvo dideli Lietuvos valdininkijos nuostoliai, patirti dėl Lietuvos okupacijos ir aneksijos.

Nors Lietuvos valdininkijos valymas padarė didelių nuostolių Lietuvai ir jos tarnautojų sluoksniui, tačiau jo rezultatai netenkino komunistų, nes 1940 m. pabaigoje dauguma centrinių valdymo įstaigų darbuotojų buvo okupaciniam režimui ir sovietų valdžiai politiškai neištikimi Lietuvos valdininkai. Pavyzdžiui, tarp 62 Teisingumo liaudies komisariato tarnautojų 55 buvo senieji ir tik 7 komunistų iškelti naujieji, tarp 516 Žemės ūkio liaudies komisariato darbuotojų 468 buvo senieji, 48 – naujieji, tarp 266 Finansų liaudies komisariato tarnautojų 260 buvo senieji ir tik 6 naujieji ir t. t.¹¹⁰

Valdininkijos keitimo komunistais ypatumai vietinėse valdymo įstaigose. Lietuvos valdininkijos keitimas komunistais liaudies komisariatams pavaldžiose vietinėse įstaigose vyko taip pat kaip ir centrinių valdymo institucijų kadrų valymas. Tačiau vietinės komunistų organizacijos stengėsi monopolizuoti kadrų reikalus ir apriboti liaudies komisariatų vadovybės (įskaitant jų kadrų skyrių viršininkus) įtaką jiems. Jos siekė, kad kadrų valymas būtų tik vietinių LKP(b) komitetų prerogatyva. Tokia komunistų pozicija iš esmės atitiko oficialią partijos kadrų politikos liniją, tačiau kartais kirtosi su LKP(b) CK kadrų skyriaus paskirtų liaudies komisariatų kadrų skyrių viršininkų pastangomis savo nuožiūra tvarkyti komisariatams pavaldžių institucijų, taip pat vietinių, kadrų reikalus¹¹¹.

LKP(b) komitetų ir LKP(b) CK kadrų skyriaus statytinių nesutarimai dažniausiai kildavo jiems varžantis dėl kompetencijos ir įtakos komunistų kadrų politikai. 1940 m. miestuose ir apskrityse dar nebuvo vykdomųjų komitetų, todėl vietinės LKP(b) organizacijos jautėsi visateisė ir vienintelė vietos valdžia ir neketino apriboti savo galių. Nuo 1940 m. vasaros partijos komitetai atliko „darbo biržos“ funkcijas: skirstė komunistus

po įstaigas, o kai kurie tiesiogiai vadovavo jų veiklai, savo nuožiūra atleisdavo jų darbuotojus iš darbo ir skirdavo į jų vietas komunistus. 1940 m. rugsėjo–spalio mėn. sukomplektuoti LKP(b) miestų ir apskričių komitetų kadrų skyriai ėmė prižiūrėti įstaigų kadrų reikalus, o prasidėjus valymui vadovavo šiam procesui. Tačiau vietinės įstaigos, panašiai kaip ir centrinės valdymo institucijos, ėmė ginti savo kompetenciją savarankiškai spręsti kadrų reikalus. LKP(b) Šiaulių, Panevėžio ir kiti komitetai pradėjo skųstis LKP(b) CK, kad įstaigos neklauso partijos, ir vis įsakmiau reikalavo perduoti įstaigų kadrų reikalus komunistų organizacijoms¹¹².

LKP(b) vietinių organizacijų ir centrinių valdymo įstaigų antagonizmui susiformuoti įtakos turėjo dar 1940 m. vasarą išryškėjęs provincijos ir Kauno komunistų varžymasis dėl vietinių įstaigų kadrų kontrolės, tradicinė tautinė trintis tarp daugiausia lietuviškų apskričių partinių organizacijų ir nelietuviškos Kauno miesto komunistų organizacijos. Provincijos komunistai siekė patys tvarkyti visus vietinių įstaigų kadrų reikalus, todėl nepalankiai žiūrėjo į liaudies komisariatų („kauniečių“) atsiųstus valdininkus, nenorėjo jų įsileisti. Ypač priešišškai jie sutikdavo tarnautojus nelietuvius, vertino tai kaip tautinių mažumų grupių protekcionizmą, jų pastangas išstumti lietuvius ir patiems įsigalėti LSSR administracijoje. Konfliktai dažnai kildavo dėl nacionalizuotų pramonės ir prekybos įmonių direktorių paskyrimo. Antai Marijampolėje nacionalizavus įmonę, apskrities LKP(b) komitetas jos direktoriumi paskyrė vietinį darbininką, bet vietinės pramonės liaudies komisaro pavaduotojas Ch. Alperavičius atsiuntė savo statytinį – kaunietį prekybininką. Marijampoliečiai grąžino atsiųstą į Kauną, tačiau jis po kurio laiko vėl grįžo su Ch. Alperavičiaus įgaliojimu ir atsivežė „pastiprinimą“ – dar vieną direktorių, buvusį prekybininką kaunietį. Šitaip nacionalizuo-

tai įmonei ėmė vadovauti net trys direktoriai: vienas vietinis darbininkas lietuvis ir du kauniečiai žydai¹¹³. Nors tokia Ch. Alperavičiaus veikla sukėlė vietinių komunistų nepasitenkinimą (matyt, išprovokavo ir antisemitines nuotaikas), Marijampolės komunistai nerado užtarimo LKP(b) CK ir neįveikė kauniečių protekcionizmo.

Sudėtinga padėtis buvo ir LSSR administracijos centre Kaune. Komunistų „kadru kalvė“ – Kauno miesto partinė organizacija 1940 m. rudenį prarado įtaką, kurią turėjo dar vasarą, ir jau nepajėgė kontroliuoti centrinių valdymo institucijų ir kitų Kauno įstaigų kadru reikalų. Kadru skyrių viršininkai buvo pavaldūs tik LKP(b) CK kadru skyriui, jie nepaisė Kauno organizacijos vadovybės, iš aukšto žiūrėjo į miesto komitetą, nesiskaitė su jo nariais, netgi su antruoju sekretoriumi N. Paraščenka¹¹⁴. Pastarasis skundėsi negalįs pasiekti netgi to, kad iš įmonių direktorių būtų pašalinti buvę savininkai, kurie užsitikrino užtarimą liaudies komisariatuose ir LKP(b) Centro komitete. Norėdamas kontroliuoti liaudies komisariatų kadru reikalus, N. Paraščenka ir aplink jį susibūrę sovietų tarnautojai, pirmiausia atvykę iš SSRS, stengėsi pakirsti LKP(b) CK kadru skyriaus bei jo iškeltų kadru skyrių viršininkų savarankiškumą. N. Paraščenkos aplinkoje brendo politinis nepasitenkinimas LKP(b) CK kadru skyriaus vedėjo Ch. Aizenio ir jo statytinių kadru skyrių viršininkų veikla.

LKP(b) nomenklatūros sistemos diegimas. Lietuvos valdininkijos pašalinimo iš LSSR administracijos procesas buvo svarbi VKP(b) kadru politikos dalis ir iš esmės atitiko stalininius komunistų partijos kadru politikos principus, darbuotojų politinės ir socialinės atrankos kriterijus. Remdamasi tokiomis nuostatomis 1940 m. rudenį LKP(b) pradėjo diegti komunistų partijos kadru nomenklatūros sistemą.

1940 m. rugsėjo mėnesį iš VKP(b) į LKP(b) perkėlus nomenklatūros – partinio

valdymo, aukščiausių sovietinio režimo pareigūnų skyrimo ir kontrolės – struktūrą, VKP(b) CK nomenklatūros pareigoms eiti reikėjo 137 žmonių, LKP(b) CK – 1670, 23 LKP(b) miestų ir apskričių komitetų – po 72 kiekviename komitete, iš viso maždaug 3672 patikimų žmonių¹¹⁵. Tuo metu Lietuvos komunistų partijoje buvo 5365 nariai¹¹⁶ ir jų turėjo pakakti visiems svarbesniems postams užimti. Tačiau SSRS vyriausybės įgaliotiniai nepasitikėjo valymo neparaėjusiais komunistais ir nerizikavo skirti juos į visus vadovaujančius postus. Antai SSRS upių laivininkystės liaudies komisariato įgaliotinis Lietuvoje Danilinas LKP(b) CK skundėsi, kad iš vietinių darbuotojų neįmanoma sukomplektuoti vadovaujančiosios grandies kontingento, nes tarp jų nėra politiškai patikimų specialistų ir visoje žinyboje tėra vienas komunistas, bet ir jis visiškai netinka atsakingam darbui¹¹⁷. Kita vertus, dauguma įstaigose įdarbintų komunistų neturėjo reikiamo išsilavinimo, kompetencijos, administracinio darbo patirties, todėl visai nesugebėjo dirbti ir diskreditavo sovietų režimą. Kai kurie nesusidorojo su darbu ir patys prašė LKP(b) vadovybę atleisti juos iš pareigų. Vienas netgi neišlaikė darbo krūvio bei įtampos ir nusižudė¹¹⁸. Nors ir buvo daug norinčių įsidarbinti įstaigose komunistų, LKP(b) vis dėlto labai trūko sugebančių vadovauti bei organizuoti darbą, išsilavinusių, kompetentingų žmonių. Norėdama parengti komunistus darbui institucijose, LKP(b) organizavo partijos, komjaunimo, profsąjungų ir ūkio šakų darbuotojų kursus, o nuo lapkričio mėnesio liepė organizuoti juos visuose liaudies komisariatuose ir jiems pavaldžiose įstaigose. Iki 1941 m. sausio įvairiuose kursuose mokėsi 3304 žmonės, tačiau administracijos kadrai buvo rengiami vangiai ir jų parengta labai mažai¹¹⁹. SSRS vyriausybė ir VKP(b) CK nuo rugsėjo mėnesio ėmė siųsti į Lietuvą sovietų valdininkus, daugiausia komunistus. LKP(b) CK nuo rudens nuolat prašė VKP(b) CK su-

teikti pagalbą ir atsiųsti specialistų¹²⁰. Iki 1941 m. pradžios iš SSRS atvyko ir Lietuvos įstaigose buvo įdarbinta ne mažiau kaip 497 asmenys¹²¹. Atvykusieji kartu su vietiniais komunistais sudarė pagrindinį VKP(b) ir LKP(b) CK nomenklatūros kadrų rezervą.

Iki 1941 m. sausio mėnesio LSSR valdžios ir valdymo institucijose aukštais pareigūnais buvo įdarbinta 1412 komunistų, o įskaitant žemesniuosius tarnautojus – 1622 komunistai, iš jų centrinėse valdžios ir valdymo institucijose – 661 (24 proc. visų 2732 šios kategorijos tarnautojų), liaudies komisariatų įstaigose – 796, vykdomuosiuose komitetuose – 165. Šie 1622 komunistai sudarė 10,3 proc. visų 15 656 LSSR valdžios ir valdymo įstaigų tarnautojų. Be to, dar 377 komunistai dirbo LKP(b), LLKJS, profsajungų organų etatiniais darbuotojais¹²². LSSR administracijos centre Kaune valdymo įstaigose dirbo 288 komunistai (76,6 proc. visų 376 Kauno komunistų), tarp jų 156 buvo įvairių įstaigų vadovai¹²³. Istorikas S. Atamukas suskaičiavo, kad iki 1941 m. pradžios įvairiose LSSR administracijos, LKP(b), LLKJS ir kitose įstaigose bei organizacijose buvo įdarbinti 2064 komunistai ir 574 komjaunuliai, iš viso 2638 žmonės¹²⁴. Jie sudarė 15,6 proc. visų 16 875 LSSR valdžios ir valdymo, partijos, komjaunimo ir profsajungų įstaigų bei organizacijų darbuotojų¹²⁵. Šitaip paskirsčius komunistus po įstaigas ir sutelkus juos valdymo institucijose komunistų partija užsitikrino valdymo institucijų kontrolę ir paėmė į savo rankas svarbiausius krašto administravimo svertus.

LIETUVOS VALDININKIJOS PRIEŠINIMASIS JOS PAŠALINIMUI IŠ LIETUVOS ADMINISTRACIJOS IR KOMUNISTŲ SKVERBIMUISI Į JĄ

Vadinamajam Liaudies seimui paskelbus Lietuvą sovietų respublika ir formaliai in-

korporavus ją į SSRS, Lietuvos visuomenė išgyveno šoką, žlugo jos iliuzijos dėl Lietuvos valstybingumo ir santvarkos išsaugojimo. Valstybės tarnautojai aiškiai suvokė jiems iškilusią dilemą: likti tarnyboje ar pasitraukti iš jos protestuojant prieš aneksiją. Praktiniai pragyvenimo ir išlikimo sovietų visuomenėje interesai, baimė nukentėti nuo sovietų teroro ir represijų, viltis, kad valdininkijai pavyks sušvelninti sovietų pertvarkymų padarinius, noras išsaugoti administracijoje kuo daugiau lietuviškos savimonės ir patriotinių pažiūrų tarnautojų, kurie rūpintųsi krašto poreikiais ir neleistų okupantams jo suniokoti, siekimas neįsileisti okupantų statytinių – komunistų ir kitų kolaborantų, atstovavusių SSRS interesams, buvo svarbiausi motyvai, dėl kurių tarnautojai apsisprendė likti LSSR administracijoje¹²⁶. Didesnė dalis tokių valdininkų 1940 m. rugpjūčio mėnesį ėmė trukdyti komunistams skverbti į valdymo institucijas ir per jas vykdyti partijos politiką. 1940 m. rudenį komunistams pradėjus socialinę ir politinę tarnautojų valymą, dalis valdininkų turėjo iliuzijų, kad iš darbo bus atleisti tik tautininkų orientacijos ir pramonininkų, prekybininkų bei stambiųjų ūkininkų sluoksnių tarnautojai. Tačiau valymo praktika ir kadrų skyrių veikla jiems parodė, kad LKP(b) siekė išstumti iš valdymo aparato daugelį buvusių Lietuvos Respublikos tarnautojų ir pakeisti juos komunistais bei kitais okupantų talkininkais. Atsiskleidus komunistų tikslams, valdininkija ėmė priešintis jos išstūmimui iš krašto valdymo įstaigų ir komunistų įsigalėjimui jose.

Komunistų vadovaujamuose liaudies komisariatuose pasipriešinimo galimybės buvo labai menkos, kadangi liaudies komisarai ir kadrų skyrių viršininkai vykdė tą pačią LKP(b) politinę liniją. Ten dirbantys Lietuvos valdininkai galėjo tik užsitikrinti komisarų paramą ir priešintis komunistų skverbimuisi, tokią poziciją motyvuodami tuo, kad komunistai nepasirengę darbui dėl

menko išsilavinimo ir kompetencijos. Tokie argumentai buvo iš esmės priimtini tiems liaudies komisarams komunistams, kurie norėjo, kad jų įstaigos sklandžiai dirbtų. Daugiausia dėl to M. Gedvilas, M. Šumauskas ir J. Vaišnoras neleido plėsti jiems pavaldžiose įstaigose kadrų valymo¹²⁷. Aukštą padėtį partinėje hierarchijoje turintys liaudies komisarai komunistai nesutiko dalytis su kadrų skyrių viršininkais savo kompetencija spręsti kadrų reikalus ir neleido šiems varžyti jų galių. Pavyzdžiui, J. Vaišnoras visiškai nesiskaitė su įstaigos kadrų skyriumi, ignoravo netgi LKP(b) CK kadrų skyriaus nurodymą pašalinti iš komisariato tautininkus ir kitus „priešiškus elementus“¹²⁸.

Nekomunistų vadovaujamuose liaudies komisariatuose ir jiems pavaldžiose įstaigose valdininkija turėjo daugiau galimybių priešintis jos pašalinimui ir komunistų skverbimuisi, nes patys liaudies komisarai nepritarė jiems primestai LKP(b) kadrų politikai ir nesutiko paklusti ją vykdydžiusiems kadrų skyrių viršininkams. Nenorėdami atsidurti tarp politiškai nepatikimų asmenų, tokių institucijų vadovai atvirai neignoravo komunistų direktyvų dėl kadrų valymo, bet veikė kitais būdais. Beveik visi jie mėgino įtikinti LKP(b) vadovybę rinktis ne masinį tarnautojų atleidimą, bet praktiškesnį būdą – juos panaudoti ir „perauklėti“. Antai V. Knyva aiškino, kad darbui liaudies komisariate reikalingas specialus pasirengimas ir stažas, todėl komisariatas negali pakeisti senų specialistų darbo neišmanančiais komunistais ir laikosi principo „leisti jiems sąžiningai dirbti“¹²⁹. Norėdamas apsaugoti tautininkus jis teigė, kad nebūtina atleisti iš darbo eilinių tautininkų sąjungos narių, kadangi jie „buvo įrašyti į tautininkų sąjungą prieš jų norą arba jų neatsiklausiant, nes jiems rūpėjo duonos kąsnis, o ne tautininkų režimo stiprinimas“. Panašiai būtinumą remtis specialistais ir išsaugoti juos liaudies komisariatuose argumentavo M. Gregoraus-

kas, V. Girdzijauskas, J. Laurinaitis, M. Mickis, P. Pakarklis, viešai ir J. Paleckis¹³⁰.

Norėdami apsaugoti komunistams politiniu ir socialiniu atžvilgiu priešiškus ar nepatikimus tarnautojus nuo pašalinimo iš darbo, dalis liaudies komisarų ir kitų valdymo institucijų vadovų perkeldavo juos iš vienu įstaigų į kitas. Antai Žemės ūkio liaudies komisariatas informavo, kad atleido iš darbo 74 tarnautojus, o iš tikrųjų jie buvo perkelti dirbti į Žemės ūkio akademiją dėstytojais, kurie buvo komisariato etatų sąraše; Švietimo liaudies komisariatas nurodė, kad pašalino iš komisariato 53 valdininkus, o iš tiesų perkėlė juos į kitus padalinius ir t. t.¹³¹ Nors komunistai piktinosi tokia praktika, tačiau jos nebuvo atsisakyta. Atsiradus ir paplitus komunistų protekcionizmui, įstaigų vadovai dar labiau įsidrąsino ir ėmė globoti vis daugiau buvusių Lietuvos valdininkų¹³².

Lietuviškos savimonės liaudies komisarai 1940 m. rudenį aiškiai suvokė, kad Lietuvos valdininkijos išlikimas krašto valdymo struktūrose daug priklauso nuo to, kas vykdo komunistų kadrų politiką ir tvarko kadrų reikalus. Siekdami išlaikyti savo kompetencijoje visus kadrų reikalus ir neleisti komunistų partijai kištis į juos, liaudies komisarai pirmiausia mėgino apriboti LKP(b) CK paskirtų ir jam pavaldžių kadrų ir spec. skyrių viršininkų galią, kontroliuoti juos, o kai kurie komisarai netgi šalindavo juos iš komisariatų ir pakeisdavo žmonėmis, kurie laikėsi nuosaikesnės pozicijos dėl kadrų valymo. Pavyzdžiui, liaudies komisaras J. Laurinaitis atleido iš darbo „Miesto“ kadrų skyriaus viršininką K. Aleksandravičių ir mėgino pašalinti Ch. Aizenos statytinę P. Bironaitę¹³³. Nepatenkinta jo veiksmais P. Bironatė 1941 m. vasario mėnesį apskundė jį LKP(b) CK sekretoriui N. Gridinui, tačiau liaudies komisaras ir toliau stengėsi pakirsti kadrų skyrių viršininkų galią.

Lietuvos valdininkija labiausiai priešinosi komunistų skverbimuisi į valdymo struktūras. Iki 1941 m. liaudies komisarai V. Girdzijaus-

kas, M. Gregorauskas, P. Pakarklis, J. Vaišnoras ir kiti įstaigų vadovai ignoravo daugelį LKP(b) CK kadrų skyriaus ir jo statytinių nurodymų dėl komunistų įdarbinimo¹³⁴. Dėl kadrų skyrių viršininkų nelietuvių savivalės, tarp komunistų paplitusio tautinio protekcionizmo, neigiamos visuomenės reakcijos ypač nenorėta priimti į darbą žydų tautybės komunistų¹³⁵. Antai SSRS Raudonosios armijos statybos valdybos skyriuje Telšių apskrityje įdarbinus žydų tautybės verslininkus, LKP(b) Telšių apskrities komitetas kreipėsi į LKP(b) CK kadrų skyrių prašydamas „imtis priemonių tokiai praktikai užkirsti“, nes tai „padarė darbininkams blogą įspūdį“¹³⁶. Didelę įtaką tam turėjo ir išankstinė nepakanti kai kurių valdininkų pažiūra į tai, kad komunistai stengėsi kuo daugiau žydų įtraukti į administraciją.

IŠVADOS

1. Lietuvos valdininkijos šalinimą iš valstybės valdymo aparato ir keitimą komunistais bei kitais okupantų talkininkais nulėmė Lietuvos okupacija ir aneksijos mechanizmas, politiniai krašto administravimą perėmusios Lietuvos komunistų partijos uždaviniai suformuoti okupantams paklusnią sovietų administraciją, kuri sovietizuotą Lietuvą.

2. SSRS atstovai Lietuvoje ir kraštą perėmusi administruoti LKP(b) praktiniais sumetimais norėjo panaudoti Lietuvos valdininkiją komunistų tikslams tol, kol jie parengs savo kadrus jai pakeisti, todėl 1940 m. LKP(b) laikėsi taktinės nuostatos kurį laiką apsiriboti vadovaujančiosios ir vidurinėsios grandies sovietų režimui politiniu ir socialiniu atžvilgiu labiausiai priešiškų ar nepatikimų sluoksnių atstovų pašalinimu iš LSSR administracijos.

3. Šalinti Lietuvos valdininkiją ir keisti ją komunistais buvo patikėta tik LKP(b) vadovybei pavaldiems kadrų skyriams, kuriuo-

se vyravo radikalaus išvalymo šalininkai ir nelietuviai komunistai. Tai sudarė prielaidas valymo kampanijos metu ne tik politiškai susidoroti su Lietuvos valstybės tarnautojais, bet ir panaudoti valymą komunistų grupių interesams įgyvendinti.

4. Lietuvą palikusio prezidento A. Smetonos ir agresoriui kapituliavusios A. Merkio vyriausybės dezorientuota, A. Merkio ir J. Paleckio bei V. Krėvės-Mickevičiaus vyriausybių viešų pareiškimų ir SSRS propagandos suklaidinta Lietuvos valdininkija iki pat Liaudies seimo rinkimų farso ir jo nutarimų neįžvelgė Lietuvos okupacijos fakto ir nesipriešino jai. Netgi liepos pradžioje vyriausybės nariams ir aukštiesiems valstybės pareigūnams suvokus tikruosius SSRS kėslus, išblėsus iliuzijoms dėl Lietuvos valstybingumo ir jos santvarkos išsaugojimo, krašto vadovybė ir valdininkijos viršūnės laikėsi Lietuvai politiškai pražūtingos pozicijos: neprotavo ir nesutrukdė okupantams realizuoti jų planų, vykdė SSRS atstovų ir vietinių komunistų nurodymus, toliau klaidino visuomenę ir palengvino okupantams įgyvendinti Lietuvos aneksiją.

5. Formaliai inkorporavus Lietuvą į SSRS, Lietuvos valdininkija patyrė šoką, žlugo iliuzijos dėl Lietuvos valstybingumo ir santvarkos išsaugojimo. LSSR administracijoje likusi valdininkija 1940 m. rugpjūčio mėnesį ėmė trukdyti komunistams skverbti į valdymo institucijas ir per jas vykdyti partijos politiką. 1940 m. rudenį komunistams pradėjus socialinį ir politinį tarnautojų valymą, ji ėmė priešintis jų išstūmimui iš krašto valdymo įstaigų ir komunistų įsigalėjimui jose. Lietuvos valdininkijos viršūnių pastangos apriboti LKP(b) kadrų politiką vykdžiusių kadrų skyrių galią, priešinimasis LKP(b) ketinimams masiškai pakeisti senuosius tarnautojus komunistais buvo jos politinio pasipriešinimo okupaciniam režimui ir sovietų sistemai išraiška.

Nuorodos

¹ Lietuvos TSR istorija, t. 4, Vilnius: Mokslas, 1975, p. 7–20; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, Vilnius: Mintis, 1985, p. 25–96; Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980), Vilnius: Mokslas, 1980, p. 25–27.

² LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime, Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA), f. 1771, ap. 2, b. 6, l. 1–7; N. Pozdniakovo pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d., ibid., b. 3, l. 335–351.

³ B. Rasinai, „Kovoje už Tarybų valdžią Lietuvoje“, *Sovetskaja Litva*, 1957, liepos 20; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 33–34; Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980), p. 27.

⁴ Lietuvos TSR istorija, t. 4, p. 7–20; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 3, p. 25–96; Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980); M. Požarskas, *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955; A. Butkutė-Rameličienė, *Lietuvos KP kovoje už Tarybų valdžios įtvirtinimą (1940–1941 m.)*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 29–163; K. Navickas, *Lenininės nacionalinės politikos istorinė reikšmė lietuvių tautai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 7–72; K. Navickas, *Lietuvių tauta broliškoje Tarybų Sąjungos tautų šeimoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 21–28; V. Kancevičius, *1940 metų birželis Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 64–84; S. Atamukas, *Nauja Lietuva – nauji kadrai (LKP darbas ugdant respublikos kadrus)*, Vilnius: Mintis, 1974, p. 73–111; S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadrų politiką (1940–1975 m.)*, disertacija istorijos mokslų daktaro laipsniui įgyti (rusų k.), Vilnius, 1977, LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 1495.

⁵ S. Atamukas, *Nauja Lietuva – nauji kadrai (LKP darbas ugdant respublikos kadrus)*, p. 73–111; S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadrų politiką (1940–1975 m.)*, LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 1495, l. 43–107.

⁶ J. Palcckis, *Lietuvos KP veikla ugdant internacionalinį respublikos darbo žmonių sutelktumą 1940–1958 metais*, disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti (rusų k.), Vilnius, 1980, ibid., b. 1304, l. 56.

⁷ S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadrų politiką (1940–1975 m.)*, ibid., b. 1495, l. 102.

⁸ Ibid., l. 102.

⁹ Ibid., l. 104, 107; S. Atamukas, *Nauja Lietuva – nauji kadrai*, p. 84.

¹⁰ *Lietuvių enciklopedija*, t. 15, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 356–370; N. E. Sūduvis

(J. Brazaitis-Ambrazavičius), *Vienų vieni. Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje*, Niujorkas: „Į laisvę“ fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1964, p. 34–38; K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940): Atsiminimai, dokumentai*, Čikaga–Vilnius: „Lietuvos kronikos“ leidykla, 1996, p. 375–397, ir kt.

¹¹ K. Škirpa, op. cit., p. 380–395.

¹² V. Kancevičius, „LKP savarankiškumas. Tikrovė ar fikcija?“, *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 146–148; L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*, Vilnius: Mintis, 1990; L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas: Šviesa, 1995, p. 63–86; L. Truska, „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas 1940–1941 m.“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai*, 1996, Nr. 1, p. 3–25.

¹³ L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, p. 63.

¹⁴ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 23–42; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 238–241.

¹⁵ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 28.

¹⁶ K. Antanaitis, „Lietuviškoji sovietinė nomenklatura“, *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7(16), p. 161–256.

¹⁷ V. Krėvė-Mickevičius, *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė*, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 23–36; J. Glušauskas, *Negirdėtas smurtas socializmo vardu*, ibid., l. 37–62; L. Dovydenas, *Pranešimas, padarytas buvusių Liaudies seimo narių susirinkime 1942 m. rugpjūčio 30 d. Kaune*, ibid., l. 3–19; A. Garmus, *Lietuvos įjungimas į SSSR – Maskvos diktatas*, ibid., l. 89–104; K. Škirpa, op. cit.; A. Snieckus, „Broliškoje tarybinių tautų šeimoje“, *Už ateitį šviesą*, 2 d., Vilnius: Mintis, 1980, p. 1–16; J. Palcckis, „Saulės parvežti“, ibid., p. 17–29; V. Vitkauskas, „Tą neužmirštamą vasarą“, ibid., p. 37–41; A. Venclova, „Nepaprasta vasara“, ibid., p. 47–56; M. Šumauskas, *Kovų verpetuose*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 269–305; M. Gedvilas, *Lemiamas posūkis. 1940–1945 metai*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 17–179; V. Vitkausko atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 51, b. 407; Ch. Aizeno atsiminimai, ibid., ap. 42, b. 3; ap. 46, b. 10; ap. 53, b. 96; ap. 59, b. 301; J. Grigalavičiaus atsiminimai, ibid., ap. 48, b. 1540.

¹⁸ V. Kancevičius, „LKP savarankiškumas. Tikrovė ar fikcija?“, *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, p. 146–148.

¹⁹ Ibid.; L. Truska, V. Kancevičius, op. cit., p. 130–131; L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, p. 59.

²⁰ K. Škirpa, op. cit., p. 379.

²¹ V. Kancevičius, „LKP savarankiškumas. Tikrovė ar fikcija?“, *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, p. 147–148; Ch. Aizeno atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 59, b. 301, l. 93–95.

²² K. Škirpa, op. cit., p. 377.

²³ Kandidatų į vadovaujančius postus sąrašai, 1940 m. (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 324, l. 1–22.

²⁴ Ibid.; I. Š. Meskupo asmens byla, *ibid.*, f. 77, ap. 28, b. 720, l. 172; Buvusių Liaudies seimo narių susirinkime 1942 m. rugpjūčio 30 d. padaryti pranešimai ir atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–80; *Už ateitį šviesią*, 2 d., p. 17–56.

²⁵ J. Palcckis, *Ieškojome kelių tikrą. Publicistika. 1919–1945*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 133–141; J. Glušauskas, *Negirdėtas smurtas socializmo vardu*, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 38; K. Škirpa, *op. cit.*, p. 377.

²⁶ Ibid., p. 395.

²⁷ MOPR'as (rus.) – Tarptautinė organizacija revoliucionieriams ir jų šeimoms remti.

²⁸ L. Truska, V. Kancevičius, *op. cit.*, p. 138.

²⁹ Buvusių Liaudies seimo narių susirinkime 1942 m. rugpjūčio 30 d. padaryti pranešimai ir atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–80; *Už ateitį šviesią*, 2 d., p. 17–56.

³⁰ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 4, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 776.

³¹ L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, p. 59.

³² M. Gedvilas, *op. cit.*, p. 30–32.

³³ Ch. Aizeno atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 59, b. 301, l. 93.

³⁴ Ibid., l. 94.

³⁵ Ibid.; J. Grigalavičiaus atsiminimai, *ibid.*, ap. 48, b. 1540, l. 158–163; R. Šarmaitis, *Lietuvos revoliucionieriai*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 188–189, 203–204, 360–361.

³⁶ Ch. Aizeno, J. Grigalavičiaus atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 59, b. 301, l. 93; ap. 48, b. 1540, l. 158–163; M. Gedvilas, *op. cit.*, p. 29–31; M. Gedvilas, „Taip kūrėsi Tarybų valdžia Lietuvoje“, *Vakarinės naujienos*, 1965, liepos 20. Formaliai Kauno komunistams netiko M. Gedvilo kilmė ir buvusi politinė veikla: jis gimė grafų Zubovų dvare Šiaulių apskrityje buvusio dvarininko šeimoje, 1926–1931 m. buvo aktyvus liaudininkas, į LKP įstojo 1934 m., bet jos veikloje nepasižymėjo. Kauniečiai M. Gedvilą laikė svetimu, ne jų aplinkos, per daug lietuviškos savimonės žmogumi. Faktiškai jo kandidatūra buvo nepriimtina todėl, kad vidaus reikalų ministro poste kauniečiai norėjo matyti labiau pasižymėjusį LKP veikėją, savo aplinkos žmogų. M. Gedvilas taip pat nesitikėjo paskyrimo į tokias pareigas. Geriausia atveju jis manė tapsias Telšių apskrities viršininku, todėl pasiūlymas tapti ministru jam buvo netikėtas. Neabejotina, kad SSRS vyriausybės įgaliotiniai pasirinko jo kandidatūrą atsižvelgę ne tik į jo politinę veiklą, bet ir į tai, kad jis, kaip išaiškino istorikas A. Anušauskas, buvo SSRS NKVD rezidentūros bendradarbis (žr.: A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 28).

³⁷ Kandidatų į vadovaujančius postus sąrašas, 1940 m. (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 324, l. 21.

³⁸ N. Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1(5), p. 89;

L. Truska, „Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais“, *Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1965, t. 1(18), p. 125; S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 134, 141; K. Surblys, *Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 18–19.

³⁹ I. Š. Meskupo asmens byla, LVOA, f. 77, ap. 28, b. 720, l. 172; S. Šapiraitės-Meskupienės atsiminimai, *ibid.*, b. 10893, l. 56; Ch. Aizeno atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 59, b. 301, l. 93–95. Tam įtakos turėjo ne tik A. Sniečkaus nukreipimas į Saugumo departamentą ir I. Meskupo padėtis LKP vadovaujančių kadro hierarchijoje, bet ir jo ryšiai Komunistų Internacionalo vykdomajame komitete Maskvoje ir SSRS pasiuntinybėje Kaune. Jo dėdė iš motinos pusės buvo Kominternu vykdomojo komiteto sekretorius Josifas Piatnickis, o žmona kurį laiką bendradarbiavo su SSRS pasiuntinybe Kaune. 1939 m. pabaigoje I. Meskupas nuvyko į Maskvą ir atnaujino po Z. Angariečio arešto nutrūkusius LKP ryšius su Kominternu ir VKP(b) CK. Visa tai padėjo jam įgyti okupantų pasitikėjimą ir užsitikrinti pakankamai tvirtas pozicijas tarp SSRS atstovų Lietuvoje.

⁴⁰ G. Zimano pranešimas susirinkime 1977 m. kovo 21 d. I. Meskupui paminėti, LVOA, f. 77, ap. 28, b. 720, l. 172.

⁴¹ J. Glušauskas, *Negirdėtas smurtas socializmo vardu*, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 40.

⁴² Kandidatų į vadovaujančius postus sąrašai, 1940 m. (rusų k.), *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 324, l. 1–22.

⁴³ Ibid., l. 15–16.

⁴⁴ Ibid., l. 3.

⁴⁵ RKKA (rus.) – SSRS darbininkų ir valstiečių raudonoji armija.

⁴⁶ Kandidatų į vadovaujančius postus sąrašai, 1940 m. (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 324, l. 9.

⁴⁷ Ibid., l. 17.

⁴⁸ I. Š. Meskupo asmens byla, *ibid.*, f. 77, ap. 28, b. 720, l. 164–172; Komunistų paraiškimai ir LKP CK sekretoriato susirašinėjimas su partijos ir administracijos įstaigomis dėl jų įdarbinimo 1940 m., *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 334, l. 336–338.

⁴⁹ Lietuvos liaudies vyriausybės posėdžių 1940 m. birželio 17–rugsėjo 23 d. protokolai, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 591, l. 1–62; L. Truska, V. Kancevičius, *op. cit.*, p. 144–200.

⁵⁰ LSSR komunalinio ūkio liaudies komisaro 1940 m. gruodžio 12 d. raštas LKP(b) CK, LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 318, l. 145; LSSR teisingumo liaudies komisariato pažymos apie kadrus, *ibid.*, ap. 2, b. 467, l. 5–7; b. 472, l. 1–80; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 26–34; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, p. 241; L. Truska, *Lietuva 1939–1953 metais*, p. 183; V. Kancevičius, *1940 metų birželis Lietuvoje*, p. 82–84; M. Gedvilas, *op. cit.*, p. 32–35. Šie duome-

nys apie 1940 m. birželio–liepos mėn. pirmoje pusėje atleistus vadovaujančiosios grandies Prezidento kanceliarijos, Ministrų Tarybos, Vidaus ir Užsienio reikalų, Teisingumo, Švietimo ministerijų ir jų įstaigų, masinės informacijos priemonių ir kt. institucijų valstybės tarnautojus yra neišsamūs. Dėl apibendrintų ir patikimų pirminių šaltinių stokos tikslų iš darbo birželio–liepos mėn. atleistų valdininkų skaičių sunku nustatyti.

⁵¹ Buvusių Liaudies seimo narių susirinkime 1942 m. rugpjūčio 30 d. padaryti pranešimai ir atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–80.

⁵² *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, t. 4, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 461.

⁵³ M. Mcškauskienės kalba 1940 m. birželio 29 d. mitinge, LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 155, l. 11.

⁵⁴ J. Paleckis, op. cit., p. 143.

⁵⁵ *Liaudies balsas*, 1940, birželio 25; *Tiesa*, 1940, liepos 1; *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 15, 21; M. Gedvilas, op. cit., p. 43–45; S. Makauskas, *Lietuvos partinė ir tarybinė spauda kovoje už socializmo pagrindų pastatymą respublikoje 1940–1941 metais*, disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, 1969, LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 967, l. 40–113.

⁵⁶ N. Maslauskienė, op. cit., p. 86; Politinių kalinių paleidimas iš Lietuvos kalėjimų 1940 m. birželio–rugpjūčio mėn. Duomenys, R. Čepo surinkti Lietuvos centriname valstybės archyve. R. Šarmaičio ir V. Kancevičiaus surinkta šiuo klausimu medžiaga, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 764, l. 1–72.

⁵⁷ Komunistų parciškimai ir LKP CK sekretoriaus susirašinėjimas su partijos ir administracijos įstaigomis dėl jų įdarbinimo 1940 m., ibid., f. 1771, ap. 1, b. 334–338.

⁵⁸ LKP(b) CK darbuotojo Skardžio 1941 m. kovo 15 d. pažyma (rusų k.), ibid., ap. 2, b. 468, l. 70.

⁵⁹ N. Maslauskienė, op. cit., p. 91.

⁶⁰ LKP miestų ir apskričių organizacijų komunistų sąrašai, 1940 m., LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 172, 173.

⁶¹ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 26.

⁶² M. Rėmėris, *Lietuvos sovietizacija 1940–1941 m.*, Vilnius: Lituanus, 1989, p. 24–35.

⁶³ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3, p. 43–45; Buvusių Liaudies seimo narių susirinkime Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. padaryti pranešimai ir atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–123.

⁶⁴ Ibid., l. 10, 20, 68, 83, 86, 91–92.

⁶⁵ *Vyriausybės žinios*, 1940, liepos 17, Nr. 717, p. 500–501; *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1965, p. 12–123.

⁶⁶ Liaudies vyriausybės posėdžio 1940 m. liepos 5 d. protokolai, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 591, l. 13.

⁶⁷ Buvusių Liaudies seimo narių pareiškimai, padaryti Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d., ibid., f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 74–81.

⁶⁸ O. Levitano 1941 m. balandžio 10 d. skundas LKP(b) CK, ibid., f. 1771, ap. 2, b. 469, l. 155–158.

⁶⁹ L. Truska, „1940 metų „Liaudies“ seimo rinkimai“, *Lituanica*, 1995, Nr. 1(21), p. 14–38.

⁷⁰ M. Rėmėris, op. cit., p. 61–65.

⁷¹ J. Glušauskas, op. cit., LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 40.

⁷² Ibid., l. 39; Kandidatų į vadovaujančias parcišgas sąrašas, 1940 m. (rusų k.), ibid., f. 1771, ap. 1, b. 324, l. 1–22.

⁷³ LKP(b) CK II plenumo posėdžio 1941 m. kovo 8 d. stenograma (rusų k.), ibid., ap. 2, b. 28, l. 55.

⁷⁴ Ibid., l. 55–56.

⁷⁵ J. Paleckio pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d. (rusų k.), ibid., b. 3, l. 234.

⁷⁶ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 8 d. stenograma (rusų k.), ibid., b. 3, l. 258, 350.

⁷⁷ Darbo ministerijos etatų 1940 m. liepos 1 d. sąrašas, LSSR darbo liaudies komisariato 1940 m. gruodžio 4 d. raštas LKP(b) CK, ibid., ap. 1, b. 254, l. 2–3; b. 308, l. 1–3.

⁷⁸ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, p. 243–344; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 37–41.

⁷⁹ LSSR Teisingumo, Finansų, Darbo, Komunalinio ūkio, Žemės ūkio, Švietimo ir kt. liaudies komisariatų pažymos apie kadrus, darbuotojų sąrašai 1940–1941 m. (rusų k.), ibid., f. 1771, ap. 1, b. 254, 264, 308, 312, 318, 321–326, 340; ap. 2, b. 413, 467, 476, 480, 489, 491, 496; LKP(b) miestų, apskričių komunistų sąrašai, ibid., ap. 1, b. 172, 173; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 23–42; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, p. 238–241.

⁸⁰ N. Maslauskienė, op. cit., p. 9.

⁸¹ LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavimui 1941 m. vasario 5 d. (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 2, b. 6, l. 81–83; LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenogramos (rusų k.), ibid., b. 3, l. 25–340; LSSR Teisingumo, Finansų, Komunalinio ūkio, Žemės ūkio, Švietimo ir kt. liaudies komisariatų pažymos apie kadrus, LKP(b) CK kadru skyriaus pažymos apie LSSR Teisingumo, Finansų, Prekybos, Žemės ūkio liaudies komisariatų kadrus, liaudies komisariatų kadru valdybų ir skyrių viršininkų skundai LKP(b) CK dėl liaudies komisarių veiklos 1940–1941 m. (lietuvių ir rusų k.), ibid., ap. 1, b. 340, l. 170; b. 218, l. 145; b. 468, l. 13–19; b. 480, l. 20; ap. 2, b. 468, l. 26–35; b. 477, l. 75–77; b. 482, l. 73–78; b. 492, l. 29.

⁸² LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. lapkričio 5 d. protokolai (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 23, l. 2–3.

⁸³ LKP(b) CK kadru skyriaus 1940 m. lapkričio 28 d. direktyva, ibid., b. 320, l. 12.

⁸⁴ J. Paleckio kalba LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 7 d. (rusų k.), ibid., b. 3, l. 242.

⁸⁵ LKP(b) CK instruktoriaus 1940 m. lapkričio 4 d. pažyma (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 311, l. 5–7; LSSR mais-

to pramonės liaudies komisariato 1940 m. spalio 6 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 312, l. 4; LSSR susivienijimo „Maistas“ 1940 m. rugsėjo 30 d. raštas Maisto pramonės liaudies komisariatui, *ibid.*, b. 312, l. 5; LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato ir trestų kadru skyrių viršininkų 1940 m. gruodžio mėn.–1941 m. raštai LKP(b) CK (lietuvių ir rusų k.), *ibid.*, b. 340, l. 190–197; ap. 2, b. 474, l. 9–12.

⁸⁶ LSSR Vietinės, Maisto pramonės, Prekybos, Finansų, Darbo, Komunalinio ūkio liaudies komisariatų 1940 m. lapkričio–gruodžio mėn. raštai LKP(b) CK (lietuvių ir rusų k.), *ibid.*, b. 308, l. 1–3; b. 311, l. 5–6; b. 312, l. 10–11; b. 318, l. 143–194; b. 321, l. 1; b. 326, l. 4–39; b. 340, l. 170–213.

⁸⁷ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato 1940 m. gruodžio 6–18 d. raštai LKP(b) CK, *ibid.*, b. 340, l. 190–203.

⁸⁸ LSSR prekybos liaudies komisariato 1940 m. gruodžio mėn. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, l. 212–213.

⁸⁹ LSSR prekybos liaudies komisariato kadru skyriaus viršininko 1940 m. lapkričio 20 d. raštas LKP(b) CK kadru skyriui, *ibid.*, l. 170; Ch. Aizeno pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 3, l. 37.

⁹⁰ O. Levitano 1941 m. balandžio 10 d. skundas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 469, l. 155–158.

⁹¹ LSSR vartotojų kooperacijos sąjungos (buvusio „Lietūkio“) kadru skyriaus viršininko A. Raguočio 1940 m. gruodžio mėn. parengtos tarnautojų charakteristikos, *ibid.*, ap. 1, b. 32, l. 4–39.

⁹² LSSR maisto pramonės liaudies komisaro 1940 m. spalio 6 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 312, l. 4.

⁹³ LKP(b) CK kadru skyriaus 1940 m. lapkričio 4 d. pažyma (rusų k.), *ibid.*, l. 5–7.

⁹⁴ Ch. Aizeno pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 3, l. 37–38.

⁹⁵ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenogramos (rusų k.), *ibid.*, l. 82, 246; LSSR Maisto, Vietinės pramonės liaudies komisariatų, jų kadru skyrių viršininkų raštai LKP(b) CK 1940–1941 m. (lietuvių ir rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 312, l. 4–7; b. 340, l. 190–203; ap. 2, b. 474, l. 9–24; b. 480, l. 12–23; Buvusių Liaudies seimo narių susirinkimo Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. pranešimai ir atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–111.

⁹⁶ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato kadru ir spec. skyrių viršininkų raštai LKP(b) CK 1940–1941 m. (lietuvių ir rusų k.), *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 340, l. 190–203; ap. 2, b. 474, l. 9–24.

⁹⁷ J. Paleckis, *Lietuvos KP veikla ugdant internacionalinę respublikos darbo žmonių sutelktumą 1940–1958 metais* (rusų k.), *ibid.*, f. 3377, ap. 48, b. 1304, l. 55–56.

⁹⁸ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato kadru ir spec. skyrių viršininkų raštai LKP(b) CK 1940–1941 m. (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 474, l. 9–24; LSSR maisto pramonės liaudies komisariato 1940 m. spalio

6 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, ap. 1, b. 312, l. 4; O. Levitano 1941 m. balandžio 10 d. skundas LKP(b) CK, *ibid.*, ap. 2, b. 469, l. 155–158.

⁹⁹ Buvusių Liaudies seimo narių susirinkimo Kaune 1941 m. rugpjūčio 30 d. pranešimai ir atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 5–7, 61–62.

¹⁰⁰ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato tresto spec. skyriaus vedėjos skundas LKP(b) CK, 1941 m. (rusų k.), *ibid.*, f. 1771, ap. 2, b. 474, l. 24.

¹⁰¹ LSSR mėsos ir pieno pramonės liaudies komisariato 1941 m. vasario 20 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 480, l. 12–13; LSSR maisto pramonės liaudies komisariato kadru skyriaus 1941 m. raštas LKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, l. 20.

¹⁰² LSSR miškų ūkio liaudies komisariato 1941 m. gegužės 11 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 476, l. 24–25.

¹⁰³ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–8 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 317, 289–293.

¹⁰⁴ LSSR Prekybos, Miškų ūkio, Vietinės pramonės liaudies komisariatų ir jų trestų kadru patikrinimo pažymos ir kt., 1940–1941 m., *ibid.*, b. 476, l. 26–33; b. 477, l. 75; b. 482, l. 73; LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–8 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 289–317.

¹⁰⁵ N. Pozdniakovo pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d. (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 340; LSSR žemės ūkio liaudies komisariato komunistų susirinkimo 1941 m. sausio 27 d. protokolai (rusų k.), *ibid.*, b. 477, l. 75.

¹⁰⁶ Buvusių Liaudies seimo narių susirinkimo Kaune 1941 m. rugpjūčio 30 d. pranešimai ir atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 5–62; J. Paleckio pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d. (rusų k.), *ibid.*, f. 1771, ap. 2, b. 3, l. 242–244.

¹⁰⁷ *Ibid.*, l. 244.

¹⁰⁸ Apskaičiuota pagal LKP(b) CK kadru skyriaus 1940–1941 m. pažymas apie LSSR liaudies komisariatų kadrus, LSSR Teisingumo, Finansų, Vietinės, Maisto pramonės, Prekybos, Žemės ūkio, Komunalinio ūkio, Darbo, Švietimo liaudies komisariatų 1940–1941 m. pažymas, informacijas LKP(b) CK (lietuvių ir rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 308, l. 1–3; b. 312, l. 3–11; b. 318, l. 144–194; b. 321, l. 133; b. 326, l. 1–39; b. 340, l. 176–197; b. 469, l. 134–135; ap. 2, b. 467, l. 7; b. 468, l. 26–27; b. 477, l. 74; b. 490, l. 22–23; b. 494, l. 20–24; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 23–42; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, p. 238–241; S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadru politiką (1940–1975 m.)* (rusų k.), LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 1495, l. 102–110. nėra tikslų žinių apie LSSR Svičiatos apsaugos, Socialinio draudimo liaudies komisariatų, Valstybės kontrolės ir Valstybinio plano komisijos tarnautojų pašalinimą.

¹⁰⁹ LSSR komunalinio ūkio liaudies komisariato 1940 m. gruodžio 12 d. raštas LSSR LKT ir LKP(b)

CK, *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 318, l. 145; LKP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo 1941 m. vasario 22 d. raštas VKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 467, l. 7.

¹¹⁰ LKP(b) CK kadrų skyriaus 1941 m. sausio 9 d. pažyma apie LSSR liaudies komisariatų kadrų sudėtį (rusų k.), *ibid.*, b. 232, l. 20.

¹¹¹ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–8 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 113–121.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ibid.*, l. 317.

¹¹⁴ N. Paraščenkos pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d. (rusų k.), *ibid.*, l. 289.

¹¹⁵ VKP(b) CK, LKP(b) CK, LKP(b) miestų, apskričių komitetų nomenklatūros pareigybų sąrašai 1941 m. birželio–liepos mėn., *ibid.*, ap. 2, b. 455, l. 10–81, 116–118; L. Truska, „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas 1940–1941 m.“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai*, Nr. 1, p. 4.

¹¹⁶ N. Maslauskienė, *op. cit.*, p. 9.

¹¹⁷ SSRS upių laivininkystės liaudies komisariato įgaliotinio Danilino 1941 m. raštas LKP(b) CK (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 2, b. 489, l. 40.

¹¹⁸ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–8 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 40, 241.

¹¹⁹ A. Butkutė-Rameliene, *op. cit.*, p. 89, 162–163; LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. sausio 5–8 d. stenograma (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 2, b. 3, l. 38, 124–125.

¹²⁰ L. Truska, *op. cit.*, p. 5.

¹²¹ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus 1941 m. sausio 3, 9 d. žinios apie komunistus, atvykusius į Lietuvos KP(b) iš kitų organizacijų (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 170, l. 4; ap. 2, b. 232, l. 9.

¹²² LKP(b) CK metinė statistinė ataskaita apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal komunistų socialinę padėtį, užsiėmimą ir pasiskirstymą pagal partinių organizacijų rūšį 1941 m. sausio 1 d. (rusų k.), *ibid.*, b. 250, l. 18; LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus 1941 m. sausio 16 d. pažyma apie komunistų, dirbančių LSSR liaudies komisariatuose ir respublikinėse įstaigose, skaičių (rusų k.), *ibid.*, b. 232, l. 7–8; S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias...*, p. 219; S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadrų politiką (1940–1975 m.)* (rusų k.), LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 1495, l. 104; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 41. Šie istorikai pateikė duomenų, kad 1941 m. pradžioje LSSR centrinėse valdymo įstaigose dirbo 2732, NKVD sistemoje – 3924, vykdomuosiuose komitetuose – 9000, iš viso – 15 656 darbuotojai. Įskaitant LKP(b), LLKS ir profsąjungų organuose dirbusius 1219 žmonių, iš viso suskaičiuota 16 875 tarnautojai.

¹²³ LKP(b) Kauno miesto komiteto metinė statistinė ataskaita apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal įvairiose liaudies ūkio šakose dirbančių komunistų pasiskirstymą 1941 m. sausio 1 d. (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 164, l. 2.

¹²⁴ S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadrų politiką (1940–1975 m.)* (rusų k.), LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 1495, l. 104, 107; S. Atamukas, *Nauja Lietuva – nauji kadrai*, p. 84.

¹²⁵ *Ibid.*; S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias...*, p. 219; S. Atamukas, *Lietuvos KP veikla vykdant TSKP kadrų politiką (1940–1975 m.)* (rusų k.), LVOA, f. 3377, ap. 48, b. 1495, l. 104; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 41.

¹²⁶ Buvusių Liaudies seimo narių susirinkimo Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. pranešimai ir atsiminimai, LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–111.

¹²⁷ LSSR vietinės pramonės liaudies komisariato 1940 m. gruodžio mėn. pranešimai LKP(b) CK, *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 340, l. 190–203; LKP(b) CK skyrių 1941 m. pažymos apie LSSR finansų liaudies komisariato kadrus 1940–1941 m., *ibid.*, ap. 2, b. 468, l. 26–35; b. 492, l. 29.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ LSSR komunalinio ūkio liaudies komisariato 1940 m. gruodžio 12 d. raštas LKT ir LKP(b) CK, *ibid.*, ap. 1, b. 318, l. 45.

¹³⁰ LKP(b) CK skyrių 1940 m. lapkričio 4, 20 d., 1941 m. kovo 30 d., gegužės mėn. pažymos apie LSSR Teisingumo, Prekybos, Maisto pramonės liaudies komisariatų kadrus 1940–1941 m., LSSR Maisto, Sveikatos apsaugos liaudies komisariatų kadrų skyrių viršininkų 1941 m. vasario–kovo mėn. raštai LKP(b) CK apie liaudies komisarų veiklą 1940–1941 m. ir kt. (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 311, l. 5–6; b. 340, l. 170; ap. 2, b. 468, l. 13–38; b. 477, l. 75–77; b. 480, l. 20; b. 482, l. 73–78; b. 495, l. 6; J. Paleckio pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d. (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 244–246.

¹³¹ LSSR žemės ūkio liaudies komisariato komunistų susirinkimo 1941 m. sausio 27 d. protokolai (rusų k.), *ibid.*, b. 477, l. 74; LSSR švietimo liaudies komisariato iš darbo atleistų darbuotojų sąrašas, 1940 m., *ibid.*, ap. 1, b. 494, l. 20–24.

¹³² LSSR susivienijimo „Maistas“ 1940 m. rugsėjo 30 d. raštas LSSR maisto pramonės liaudies komisariatui, *ibid.*, ap. 1, b. 312, l. 5; LSSR maisto pramonės liaudies komisariato 1940 m. spalio 6 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, l. 4; LSSR maisto pramonės liaudies komisariato kadrų skyriaus viršininkės 1941 m. vasario mėn. raštas LKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 480, l. 20; LKP(b) Kauno miesto komiteto sekretoriaus J. Grigalavičiaus 1941 m. kovo 5 d. raštas LKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, b. 480, l. 2; LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 26, 80, 113–114, 151, 328.

¹³³ LSSR maisto pramonės liaudies komisariato 1940 m. spalio 6 d., 1941 m. vasario 20 d. raštai LKP(b) CK (lietuvių ir rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 312, l. 4; ap. 2, b. 480, l. 22; LSSR maisto pramonės liaudies komisariato kadrų skyriaus viršininkės 1941 m. vasario mėn. raštas LKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 480, l. 20.

¹³⁴ LKP(b) CK skyrių 1940 m. lapkričio 4, 20 d., 1941 m. kovo 30 d., gegužės mėn. pažymos apie LSSR Teisingumo, Prekybos, Maisto pramonės liaudies komisariatų kadrus 1940–1941 m., LSSR Maisto, Sveikatos apsaugos liaudies komisariatų kadrų skyrių viršininkų 1941 m. vasario–kovo mėn. raštai LKP(b) CK apie komisarių veiklą 1940–1941 m. ir kt. (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 311, l. 5–6; b. 340, l. 170; ap. 2, b. 468, l. 13–38; b. 477, l. 75–77; b. 480, l. 20; b. 482, l. 73–78; b. 495, l. 6; LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–8 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 36, 38, 124; LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d. (rusų k.), *ibid.*, b. 6, l. 78–83.

¹³⁵ LSSR sveikatos apsaugos liaudies komisariato darbuotojo komunisto 1940 m. rugsėjo mėn. skundas LKP CK, *ibid.*, ap. 1, b. 323, l. 12; LSSR maisto pramonės liaudies komisariato 1940 m. spalio 6 d.

raštas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 312, l. 4; LSSR miškų ūkio liaudies komisariato Medžio apdirbimo tresto 1940 m. pažyma apie kadrus, *ibid.*, b. 476, l. 27–35; LSSR miškų ūkio liaudies komisariato 1941 m. pažyma apie kadrus, *ibid.*, ap. 2, b. 476, l. 26; LSSR miškų ūkio liaudies komisariato Medžio apdirbimo tresto 1941 m. gegužės 11 d. raštas LKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, l. 24–25; LKP(b) Kauno miesto komiteto 1941 m. balandžio 28 d. nutarimas (rusų k.), *ibid.*, b. 482, l. 77–78; Buvusių Liaudies seimo narių susirinkimo Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. pranešimai ir atsiminimai, *ibid.*, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 60–62.

¹³⁶ LKP(b) Telšių apskrities komiteto 1941 m. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, f. 1771, ap. 2, b. 464, l. 112.

Gauta 2000 02 10
Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas,
Gedimino pr. 12, Vilnius

Nijolė Maslauskienė

THE PURGE OF CIVIL SERVANTS IN SOVIET OCCUPIED LITHUANIA BETWEEN JUNE–DECEMBER 1940

Summary

Soviet occupation succeeded by annexation and the accession of the Lithuanian communists to power, the task of whom was to form a puppet Government and carry out the plans of the country's sovietisation, brought about the purge of civil servants. The officers of independent Lithuania were to be replaced by communists or other pro-Communist segments. However, the new power had to put up with the services of some officers before the regime trained its own cadres. Thus in 1940, the purge first of all affected high and middle rank civil servants politically and socially most hostile or unreliable to the new regime. The replacement

of cadres was trusted exclusively to the personnel sections subordinate to the Communist Party's governing body, where the radical advocates of purge and non-Lithuanian communists prevailed. The scheme created conditions not only for the purge itself, but for the realisation of group interests of communists too.

The Lithuanian civil servants as early as August 1940, set out to different measures against the purge and the penetration of communists into administrative institutions, and thus demonstrated their political resistance to occupation regime and to the soviet system as such